

בין תקשורת מתגייסת לביקורת מגויסת

יחסי תקשורת וצבא בישראל בשלושה מבצעים ברצועת עזה: "עופרת יצוקה"

(2008), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014)

פרופ' זאב דרורי

המכללה האקדמית כנרת

פרופ' הלל נוסק

המכללה האקדמית כנרת

תקציר

השאלה המרכזית שאותה מבקש לבחון המאמר היא האם התקשורת ממשיכה כיום להתגייס בכל פעם שנערכת פעולה צבאית ולהשהות את הביקורת עליה, או שמאז מלחמת לבנון השנייה חל שינוי משמעותי באופן הסיקור של מבצעי צה"ל לכיוון של ביקורתיות רבה יותר ופחות התגייסות לגיבוי המדיניות של הממשלה ושל הצבא. המקרים של המבצעים ברצועת עזה ייחודיים בתוך המלחמות בעצימות נמוכה בשל מאפייני הכוחות הלוחמים והטריטוריה שעליה הם שולטים מצד אחד, ובשל המחלוקות הקיימות בישראל בנוגע לשאלה האם הפתרון צריך להיות צבאי או מדיני מצד אחר.

כדי לבחון את השאלה הזאת נבחרו שלושה מבצעים צבאיים שנערכו ברצועת עזה בעשור האחרון: "עופרת יצוקה" (2008), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014) ובחמישה גופי תקשורת: הארץ, ישראל היום, ידיעות אחרונות, מעריב ואתר וואלה. במחקר הוגדרו שלוש מסגרות סיקור על-פי סוג הביקורת על החלטות הממשלה ופעולות הצבא: מסגרת מתגייסת ("כלב פודל"), מסגרת סיקור של ביקורת מאשרת ("כלב נובח") וביקורת מהותית ("כלב נושך").

הממצאים העיקריים של המחקר מלמדים על כך שהדפוס של התנהלות התקשורת המוכר ממלחמות וממבצעים קודמים נמשך. בעוד ידיעות אחרונות, מעריב ואתר וואלה נוהגים באופן המוכר של התגייסות עד שמושמעת ביקורת על-ידי פוליטיקאים ואנשי צבא, שני עיתונים חורגים מן הדגם הזה - הארץ, המבקר את הפעולות באופן יזום ועצמאי, וישראל היום, הפועל על-פי הדגם הקלסי של תקשורת מתגייסת במשך כל זמן המבצעים.

מילות מפתח: צבא ותקשורת, תקשורת ודמוקרטיה, המלחמות החדשות, מלחמות מונעות תקשורת, מבצע עמוד ענן, מבצע עופרת יצוקה, מבצע צוק איתן, רצועת עזה.

Between self-mobilized media and mobilized criticism: Israeli media and military relations in three military operations in Gaza Strip: Operation Cast Lead (2008), Operation Pillar of Defense (2012) and Operation Protective Edge (2014)

Prof. Zeev Drori and Prof. Hillel Nosssek - Kinneret Academic College on the Sea of Galilee

Abstract

The main question the article tries to answer is: Does the Israeli media nowadays continues to rally around the flag whenever there is a military action or there is a major change in the coverage towards more substantive criticism during the fighting?

For the empirical examination of the question, three military operations in the Gaza Strip were selected. Operation Cast Lead (2008), Operation Pillar of Defense (2012) and Operation Protective Edge (2014) and in five media organizations: Ha'aretz, Israel Hayom, Yedioth Ahronoth, Maariv And the Walla website. Three coverage frameworks were defined from the

perspective of the type of criticism of government decisions and military actions: self-mobilized coverage framework ("poodle dog") affirmative criticism ("barking dog") and substantive criticism("biting dog").

The main findings of the study indicate that in general the pattern of media behavior familiar from previous wars and operations continues: first stage – self mobilization and affirmative criticism after political and military critical voice become public. While Yedioth Ahronoth, Maariv and Walla coverage follow in general the this patterns, two newspapers deviate from the model. Ha'aretz criticizes the actions proactively and independently and Israel Hayom which actually represents the classic model of self-mobilised media.

Keywords: Army and Communications, Communications and Democracy, The New Wars, Mediatized Wars, Operation Cast Lead, Operation Pillar of Defense, Operation Protective Edge.

מבוא

בעשורים האחרונים השתנו פני החברה, ובתוך כך השתנו באופן דרמטי מפת התקשורת ומעמדם של אמצעי התקשורת ככלי ביטוי עצמאיים, החופשיים מכוחות השוק ומהכוחות הפוליטיים. בין היתר ניכרת מגבלה על מילוי תפקידם הנורמטיבי של אמצעי התקשורת לשמש כלבי השמירה של הדמוקרטיה, כלומר, למתוח ביקורת על מדיניות הממשלה ופעולותיה, בין היתר על החלטותיה לצאת למבצעים צבאיים ולמלחמות. מאז קום המדינה התאפיינו היחסים בין התקשורת והצבא בתנודות, ביחוד מאז מלחמת יום הכיפורים, וביתר שאת, מאז מלחמת לבנון הראשונה ומלחמת לבנון השנייה (נוסק ולימור, 2005).

מאפייני הלחימה השתנו גם הם. המושג מלחמה בעצימות נמוכה השתרש, ומתאר מלחמה ממושכת באזור קונפליקט, שהמאפיין העיקרי שלה הוא לוחמת גרילה או טרור והלחימה נגדם. מושג נוסף שהתקבע בשני העשורים האחרונים הוא העימות המוגבל. בעשורים האחרונים ההתנגשויות בכל העולם הן בין מדינות ריבוניות ובין ארגוני טרור והתנגדות שונים (ניר, 2004).

מאפיינים אחרים של העימות המוגבל הם עלייה בעוצמתן ובתחכומן של היכולות הצבאיות של המדינות הריבוניות מחד גיסא, והמגבלות הבין-לאומיות והמשפטיות המוטלות על הפעלת כוח ההרס הנמצא בידי אותם צבאות ריבוניים מאידך גיסא (טיארג'אן-אור, וולדמן, 2012). מאפיין בולט נוסף הוא הלחימה בתווך האזרחי, המתאפיינת בהריגתם ובפציעתם של אזרחים לא מעורבים ובהרס רכושם (עירן, 2013).

מאז תום מלחמת העולם השנייה הפך שדה הקרב למגוון ולמורכב. נערכו מחקרים רבים העוסקים בכוחות צבאיים המעורבים בתווך האזרחי, אך נושא התקשורת עדיין אינו תופס את המקום הראוי לו.

אחד המאפיינים הייחודיים של הסוג הזה של לחימה הוא העירוב שבין כוחות לוחמים, לעיתים קבוצות קטנות או בודדים, הפועלים כשהם נטמעים בסביבה אזרחית. אותה סביבה תומכת בהם או מתנגדת להם, כאשר מולם פועלים צבאות קונוונציונליים, המוכנים

ומאומנים לפעולה באזורים שבהם האויב ומקום הימצאו מובחנים ומזוהים באופן ברור (ניר, 2004).

המאמר הזה מתמקד בתקשורת כגוף שתפקידו לדווח באופן אמין על פעולות המדינה והצבא, ובה בעת עליו לפקח על פעולותיהם כמרכיב מהותי במדינה דמוקרטית ולבקר אותם. המקרה של רצועת עזה ייחודי ביחס למלחמות בעצימות נמוכה. המדובר בכוח השולט בטריטוריה מוגדרת, מפעיל אש וגורם להרג ולפציעה בעיקר של אזרחים בישראל בדרישה לשחרור ולהסרת מצור המוטל על האזור. הקולות הפוליטיים מציעים פתרונות שונים למצב הבעייתי - החל בפתרונות מדיניים וכלה בפתרונות צבאיים קיצוניים. שלושת המבצעים שבהם עוסק המחקר ניסו לפתור בעיות מקומיות קצרות טווח לאחר תקופות רגיעה יחסית ומעין הפסקות אש שהתקבלו בהסכמה הדדית מתווכת.

המאמר מתמקד בשאלות הבאות: כיצד מסקרת התקשורת את המבצעים האלה - האם באופן דומה לסיקור של מלחמות קונוונציונליות, או של מבצעים נגד טרור במקומות אחרים? מה הסיבות לדמיון בסיקורים השונים ולשוני ביניהם? האם הסיקור של המבצעים האלה מתנהל על-פי הדגמים המוכרים של סיקור מלחמות ושל סיקור פעילות נגד טרור במקומות אחרים בעולם, או שיש לו מאפיינים ייחודיים הקשורים למקום ולסוג היחסים המורכבים הייחודיים בין ישראל לרצועת עזה ולתנועת חמאס השולטת בה? שאלת המסגור והביקורות על פעולות הממשלה והצבא היא מפתח להבנת הסיקור, כיוונו ואולי גם השפעתו על התיוג והמיתוג של מבצעים כאלה בהווה, ואולי גם בעתיד הקרוב מאוד.

השינויים המואצים במפת התקשורת והשינויים שעברו על החברה הישראלית, מעמידים במבחן את הדגמים השונים של היחסים בין הצבא והחברה. במיוחד מתעוררת השאלה האם התקשורת ממשיכה להתגייס בכל פעם שיש פעולה צבאית ולהשהות את הביקורת, או שבמציאות התקשורתית, הפוליטית, החברתית והכלכלית הנוכחית חל שינוי משמעותי ביחסי הגומלין בין הצבא והתקשורת בכיוון של ביקורתיות רבה יותר והתגייסות פחותה לגיבוי מדיניות הממשלה ופעולות הצבא.

הבחינה האמפירית של שאלות המחקר התמקדה בשלושה מבצעים צבאיים ברצועת עזה בעשור האחרון: "עופרת יצוקה" (2008), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014) ובסיקורם בחמישה גופי תקשורת: הארץ, ישראל היום, ידיעות אחרונות, מעריב וואלה.

התיאוריה הנורמטיבית ביחסים שבין המוסד הפוליטי לתקשורת, והשלכותיה על יחסי צבא-תקשורת

הדיון בתיאוריה נורמטיבית של יחסי המוסד הפוליטי והתקשורת מתנהל למעשה מאז תחילת המיסוד של חקר התקשורת כתחום דעת אקדמי. התיאוריה הזאת עברה גלגולים רבים, אבל בסופו של דבר מחקרים רבים בתחום הגיעו למסקנה שלעיתונות תחילה,

ולתקשורת בהמשך, יש שני תפקידים מרכזיים במדינה דמוקרטית: הפצת מידע אמין ומדויק, וביקורת על פעולות השלטון כבסיס מהותי להתנהלות מושכלת של האזרחים. ואכן, הזכות לחופש הדעה, לחופש המידע ולחופש העיתונות כפועל יוצא מכך, הן זכויות יסוד שחלקן מעוגנות בחלק מן המדינות בחוקה, בחוקים או בנהגים מושרשים ומקובלים. מקובל גם שהזכויות מוגבלות לעיתים כאשר הן מתנגשות עם הזכות לחיים, ביטחון המדינה והזכות לפרטיות ולשם טוב. סוגיית האיזון הראוי בין הזכויות ומימושן היא נושא לדיון ציבורי ומשפטי גם יחד (כספי, 1997). גם השאלה מי קובע מהו האיזון הנכון והראוי במקרים ספציפיים היא שאלה לדיון ציבורי ומשפטי. בכל מקרה, נשאלת כמובן השאלה מהו תפקידה של התקשורת בתקופות של מתח ביטחוני ומלחמות, וכיצד נקבע האיזון במצבים כאלה?

התיאוריה הנורמטיבית של העיתונות והעיתונאות

מהתיאוריה הנורמטיבית המגדירה את היחסים בין הממסד הפוליטי ובין התקשורת, נגזרת גם התיאוריה הנורמטיבית של העיתונות. זו מתבססת על הדגם של אחריות חברתית שעל פיו קיים חופש עיתונות, אבל בשל המודעות של העיתונות לסיכונים מסוימים הכרוכים בפרסום מידע, העלול, למשל, לסכן את ביטחון המדינה, היא נמנעת מכך לאחר התייעצות עם גורמי ביטחון וממשל (Nossek, 2008; Nossek, 2009). על-פי הגישה הזאת, העיתונות פועלת על-פי נורמות פרופסיונליות, ומחויבת לדיווח אמין ולביקורת על פעולות השלטון. כפועל יוצא, העיתונאים אמורים להקפיד על כללים מקצועיים הנובעים מכך. הם מקבלים אמנם את המשכורות שלהם מאמצעי התקשורת המעסיקים אותם, אבל מצופה מהם שיראו עצמם כעובדי ציבור, המשרתים את הציבור ולא את הממשלה או את בעלי ההון המעסיקים אותם.

יחס הגומלין בין הצבא לתקשורת

הסוגיה הזאת עומדת במוקד דיון תיאורטי ענף מאז שאמצעי תקשורת ההמונים החלו לסקר את זירות הקרב, כלומר מאז שקיימים כתבים צבאיים של עיתונים מודפסים שייעודם לדווח לציבור על המצב בשדה הקרב, אבל גם להשפיע על מקבלי החלטות בממשלות שבעורף. מאז תחילת המאה ה-21 נעשו כמה ניסיונות לנסח טיפולוגיות או דגמים של יחסי צבא-תקשורת המתייחסים למציאות העכשווית. צ'רלס מוסקוס (Moskos, 2001) מציע שלושה שלבים: שלב מודרני, שלב מודרני מאוחר ושלב פוסט-מודרני. השלב הפוסט-מודרני - מראשית שנות ה-90 של המאה ה-20 - מתאפיין לדעתו ב"יחסי חיזור". נראה שהטיפולוגיות של מוסקוס מתאימות לחלק מן המלחמות של צבא ארצות-הברית כמשליט שלום בין עמים ומדינות, אך אינן הולמות את המציאות של מלחמות הצבא האמריקני מתחילת המאה ה-21, ובוודאי שלא את המלחמות במזרח התיכון. הדגמים גם אינם מבחינים בין מדינות דמוקרטיות ללא דמוקרטיות.

טרור תרול (Thrall, 2000) מציע שני דגמים המבוססים, כמו אלה של מוסקוס, בעיקר על היחסים בין הצבא והתקשורת בארצות-הברית. הדגמים, לדעתו, ראויים לאימוץ על-ידי מדינות דמוקרטיות נוספות. הדגם הראשון שהוא מציע הוא פתיחות מלאה של הצבא כלפי התקשורת. לטענתו, הדגם הזה מומש במלחמת וייטנאם, ותוצאתו הייתה הכישלון במלחמה והוצאת הצבא מווייטנאם. בעקבות הביקורת הנוקבת שנמתחה על אחריות התקשורת בכישלון הופעל דגם חדש, שמהותו סגירות של הצבא כלפי התקשורת. הדגם הזה מומש במלחמות ובמבצעים של ארצות-הברית בגרנדה, בפנמה, במלחמת המפרץ הראשונה ובמלחמה באפגניסטאן.

נראה שהדגמים שהוצעו על-ידי מוסקוס ותרול אינם נותנים מענה מלא למורכבות של המלחמות המודרניות ולדינמיות שלהן. יש לציין שארצות-הברית עצמה אימצה במלחמת עיראק השנייה ב-2003 דגם חדש. זאת בעקבות הביקורת על המניפולציה שעשו הצבא והממשל על התקשורת במלחמת עיראק הראשונה ב-1991: הם סגרו את שדה הקרב בפני העיתונאים, וגנרל נורמן שוורצקופ, מפקד כוחות הקואליציה במלחמה, נתן תדרוכים לעיתונאים מתוך קרון במדבר. הדגם החדש שהונהג ב-2003 היה פתיחות מבוקרת תוך שילוב עיתונאים בכוחות הלוחמים.

השינויים שחלו בעשורים האחרונים ביחסים בין הצבא והחברה בישראל, במפת התקשורת המקומית והעולמית ובמאפייני הלחימה בעולם, מחייבים עיון מחדש בדגמי היחסים והצעה לדגם חדש הנותן מענה לחסרונות של הדגמים שהוצגו לעיל.

לקראת דגם חדש של יחסי צבא ותקשורת

היחסים בין הצבא והתקשורת והתפקוד של התקשורת במלחמות מושפעים מהשינויים במאפייני המלחמות, ומהמעבר ממלחמות בין צבאות סדירים למלחמות בעצימות נמוכה, במיוחד נגד ארגוני טרור וצבאות גרילה, הנערכות בסביבה עירונית או כפרית, שבה חיים אזרחים רבים, ושבהן העורף הופך לחזית. אזורי הלחימה הפתוחים לגישה קרקעית, לא רק פיזית, אלא גם אלקטרונית וויזואלית מן האוויר מחייבים חשיבה מחודשת על מדיניות הצבא כלפי התקשורת.

השינויים ביחסי חברה-צבא במציאות החדשה הזאת משפיעים גם הם על יחסי של התקשורת לצבא. תהליכים הבאים לידי ביטוי בעליית כוחה של החברה האזרחית, באינדיווידואליזציה ובהתחזקות הלגיטימציה לביקורת על פעולות השלטון, כולל הצבא, גורמים לכאורה לעלייה בציפייה של הציבור לחשיפת הפעילות וללגיטימציה של ביקורת התקשורת כלפי הצבא. על אלה יש להוסיף שינויים החלים במפת התקשורת, שגם להם יש השפעה פוטנציאלית על היחסים בין הצבא לתקשורת, במיוחד במלחמות מן הסוג החדש. השינויים המרכזיים הם: החדירות של מדינת הלאום לערוצי תקשורת גלובליים, שמשמעותה היא אי יכולת של המדינה לשמור את המידע במסגרת גבולות לאום מוגדרים וסגורים; אמצעי התקשורת החדשים והרשתות החברתיות העוקפים את התקשורת

הממוסדת, ומקשים על השליטה בהפצת המידע ובבקרתו - הנתפסים כחיוניים בניהול התקשורת של הצבא בלחימה מכל הסוגים.

לנוכח זאת מציעים הלל נוסק ויחיאל לימור (2005) דגם חדש לתיאור היחסים בין הצבא לתקשורת, המתייחס לכל השינויים שנמנו לעיל וגם להתפתחויות עתידיות בכל התחומים הרלוונטיים ליחסים בין צבא ותקשורת - דגם רב-ממדי. זהו דגם גמיש שבו קיימים שני שחקנים ראשיים - הצבא והתקשורת. יחסי הגומלין ביניהם הם בין היתר תוצאה של השפעת שני גורמים מתווכים או מתערבים: סוג הלחימה ואזור הלחימה.

כל אחד מארבעת המשתנים הללו - הצבא, התקשורת, סוג הלחימה ואזור הלחימה - הוא משתנה - על, שאפשר למיינו לפי קטגוריות שונות. כך, לדוגמה, המשתנה צבא יכול להיות צבא מקצועי, צבא מתנדבים, צבא שכירים וצבא העם. לכל סוג של צבא יכולים להיות צרכים שונים ביחסו אל התקשורת. המשתנה תקשורת כולל שלושה תת משתנים - תקשורת לאומית, תקשורת בין-לאומית ותקשורת אויב - שלכל אחד מהם יש קטגוריות שונות, כמו: סוכנויות ידיעות, סוכנויות צילום, עיתונים יומיים, תחנות רדיו וטלוויזיה, כתבי עת, אינטרנט, תקשורת מקומית, תקשורת קהילתית, צלמי עיתונות וכן פרי לנסרים ואזרחים המתנדבים לספק מידע לתקשורת.

גם למשתנה אופי הלחימה יש תת משתנה הקשור לסוג המלחמה - החל במלחמה קונוונציונלית וכלה במלחמה שבה נעשה שימוש בנשק לא קונוונציונלי. בכל אחד מן הסוגים השונים של המלחמה יכולים להיות הן לצבא והן לתקשורת מטרות וצרכים שונים, ויש לכך השפעה על היחסים ביניהם בפועל. המשתנה אזור הלחימה כולל בין היתר קטגוריות כמו: לחימה בשטח האויב (קרוב או רחוק), לחימה על הגבול ולחימה בבית.

האינטראקציה בין ארבעת המשתנים היא זו שמעצבת את הדגם האופרטיבי של יחסי צבא-תקשורת. משמעות הדבר היא שייתכנו מצבים שבהם מדינה אחת תפעיל במקביל דגמים שונים של יחסים עם התקשורת בהתאם לסוג הצבא, לסוג התקשורת, לסוג הלחימה ולאזור הלחימה. גם התקשורת יכולה לחתור להפעלת דגמים שונים, ואפילו במקביל, ביחס לזירות לחימה שונות וסוגים שונים של מלחמה.

מגוון הדגמים שניתן להפעיל כתולדה של האינטראקציה בין ארבעת המשתנים יכול לכלול דגמים מוכרים מן העבר (למשל, הדגם המגויס, הדגם המתגייס, דגם יחסי היריבות, דגם שיתוף הפעולה, הדגם המנטרל, דגם יחסי החיזור או דגם הפתיחות), וכן דגמים חדשים שייווצרו כתוצאה של אינטראקציה נקודתית בין ארבעת המשתנים ותוצאה של חידושים בטכנולוגיות המופעלות על ידי אמצעי התקשורת.

הציפייה היא אפוא שבמצעים ובמלחמות בעתיד יאמצו צבאות בכלל, וצה"ל בפרט, את הדגם המוצע כדי למקסם את היתרונות לצבא ולציבור גם יחד (נוסק ולימור, 2005).

סוגיה מהותית ביחסי הצבא והתקשורת היא מעמדם של העיתונאים ביחס למקורות המידע. באופן כללי ניתן לומר שהדגמים השונים מציעים יחסים שונים והגדרה מראש של מידת החופש של העיתונאים בגישה למידע על הלחימה.

השינויים באזורי הלחימה ובמאפייניו של האויב מכתיבים את מבנה היחסים, כלומר, עד כמה קיימת תלות מלאה ובלעדית של העיתונאים במקורות הרשמיים של הצבא, ומהי מידת החופש שלהם לאסוף מידע באופן עצמאי בשדה הקרב. לחופש הזה יש משמעות בסיקור ובמסגור של הפעילות של הצבא בשטח.

תיאוריות חדשות בנוגע ליחסים בין הצבא לתקשורת

בעשור האחרון הוצע ליישם בנוגע ליחסים בין הצבא והתקשורת גישה תיאורטית שהתייחסה בעבר למוסדות החברה השונים, במיוחד למוסד הפוליטי - המדיאטיזציה (Mediatization). הגישה הזאת רואה במדיה לא רק גורם המתווך בין המוסדות והארגונים של החברה אלא גורם המעורב בעיצוב המדיניות והפעילות של המוסדות והארגונים, המאמצים את הלוגיקה של התקשורת. יורם פרי מציע בספרו **מלחמות מונחות תקשורת** (פרי, 2017) לאמץ את התיאוריה הזאת כדי לתאר את היחסים החדשים בין הצבא לתקשורת. לדבריו, אלה לא רק נמצאים עם הלוחמים בשדה הקרב, אלא גם משפיעים על החשיבה ועל אופן ארגון הצבא, על תכנון הפעולות והמבצעים ועל ביצוע הלחימה. פרי מתמקד בתמורות שחלו במלחמה בעקבות התחזקות השפעתה של התקשורת עליה. הספר מתאר את השינויים שחלו בתקשורת ואת ההשפעה שלהם על דרך הפעולה של צה"ל, בייחוד במלחמת לבנון השנייה ובמבצעים שנערכו אחריה.

כמו כן הוא עומד על השינויים שחלו במדיניות הדוברות של צה"ל כלקחים של המלחמות והמבצעים האלה. אין ספק שהשינויים שחלו ביחסים בין הצבא לתקשורת הם פועל יוצא של תהליכי המדיאטיזציה של המלחמות, ובמיוחד של השימוש באמצעי התקשורת החדשים. עם זאת פרי מדגיש את תופעת ההתגייסות סביב הדגל, האופיינית להתנהלות התקשורת במצבי משבר מסוגים שונים - התנהגות שאינה פוסחת על התקשורת הישראלית.

סוזן קרוטרס (Carruthers, 2011) בספרה על תקשורת ומלחמה, מתייחסת אמנם לתפקיד של התקשורת בעיצוב היחסים, אך עדיין חוזרת ומאשרת את הממצאים שלפיהם במצבי מלחמה ומשבר מאמצת התקשורת גישה לאומית ונמנעת מביקורת תוך כדי הלחימה כאשר המדינה שלה מעורבת בלחימה.

אבשלום גינוסר (Ginosar, 2015) מנתח את הפטריוטיזם ומקורותיו, ומציע הבחנה מעניינת בין פטריוטיזם לאומי ובין פטריוטיזם על-לאומי, כלומר, כזה המתייחס לערכים על-לאומיים כמו זכויות אדם וזכויות אזרח כמסגרת לסוג אחר של פטריוטיזם.

במאמר משותף של גינוסר עם ענבר כהן (Ginosar & Cohen, 2019) הם עושים הבחנה בין פטריוטיזם קוגניטיבי ובין פטריוטיזם רגשי. המחברים מציעים הסבר להתנהגותם של עיתונאים, כאשר הם מסקרים מלחמות ומצבי משבר שבהם מעורבת מדינתם.

סטפן וורד (Ward, 2017) מציע דגם של התנהגות מקצועית לעיתונאים ביקורתיים - פטריוטיזם דמוקרטי מתון (moderate democratic patriotism model), שמשמעותו קידום דיאלוג דמוקרטי באמצעות פתיחות לביקורת על רעיונות פוליטיים ועל מדיניות הממשלה כדי להוכיח שביקורת היא מעשה פטריוטי.

יש הטוענים כי מאז מלחמת יום הכיפורים הפכה התקשורת הישראלית לביקורתית יותר, וחזרה למלא את התפקיד הנורמטיבי המצופה ממנה במדינה דמוקרטית. כך, למשל, טוען רפי מן העוסק גם הוא ביחסים בין הצבא והתקשורת ובתהליך המדיאטיזציה של המלחמה, כי התקשורת ממלאת בשנים האחרונות תפקיד ביקורתי פעיל יותר בשיח הביטחוני מבעבר (Mann, 2015).

רפאל כהן-אלמגור (2007) דן במתח שבין הנורמות המקצועיות של העיתונאים ובין הציפיות של המסגרת הלאומית, ומציין שבסופו של דבר, במצבי מתח ומשבר המסגרת הלאומית גוברת. לדבריו, אפילו עיתון הארץ שנחשב לביקורתי, לא מתח ביקורת על הממסד הפוליטי במהלך מלחמות ישראל בשנים 1948-1982.

גם יגיל לוי (2010) הצביע על התחזקות הפיקוח האזרחי של התקשורת על הצבא, אבל התמקד בהיבטים האופרטיביים של הארגון הצבאי בסוגיות מיקרו ובסיקור אפיזודי ולא עסק בסיקור של מהלכים ובניתוחם.

חוקרים נוספים טוענים שהתקשורת לא שינתה את התנהגותה במלחמות, והיא ממשיכה להתגייס - לפחות בשלבים הראשונים של הלחימה, וגם במהלכה. כאשר נמתחת ביקורת, זו ביקורת מאשרת ולא ביקורת מאתגרת או שזו רטוריקה של ביקורת ולא ביקורת מהותית. במילים אחרות, הביקורת היא אופרטיבית, ומתייחסת לפעולות מסוימות בשדה הקרב ולהצלחתן הטקטית ולא לשאלות על עצם היציאה למבצעים ועל המהלכים האסטרטגיים בעת הלחימה.

כך גם מוטי נייגר, אייל זנדברג ואורן מאירס (Neiger, Zandberg & Meyers, 2010) טוענים במחקרם על הסיקור התקשורתי של מלחמת לבנון השנייה, שהביקורת הייתה מאשרת ולא מאתגרת או מהותית, ומשתמשים במושג רטוריקה של ביקורת, בניגוד לביקורת מהותית המתייחסת למדיניות ולמהלכים האסטרטגיים של הצבא.

מכל מקום, הדגש בתיאוריות החדשות הוא על התקשורת הוויזואלית, על התקשורת הדיגיטלית ועל הרשתות החברתיות והטכנולוגיות החדשות המעצבות את תהליכי המדיאטיזציה. כמו כן מושם בהן דגש על היכולת של הצבא לשלוט במידע ועל השינויים שחלו בהקשר הזה במדיניות של הצבאות השונים כלפי התקשורת, בין היתר צה"ל. על כך ניתן ללמוד ממחקרם ההיסטורי המקיף של כלילה מגן ואפרים לפיד (Magen & Lapid, 2018) המפרט את השינויים שחלו במהלך הזמן ביחסי צבא-תקשורת מנקודת המבט של הצבא ואת השינויים שחלו במדיניות הצבא בנוגע לסיקור התקשורתי של המלחמות והמבצעים. הטענה של המחקר הזה היא שלמרות הירידה בקריאת העיתונים המודפסים, עדיין יש, לדעת חוקרי התקשורת והדמוקרטיה, לעיתונות המודפסת (כולל לאתרים המקוונים של העיתונות שלה) תפקיד מרכזי בביקורת על פעולות השלטון והצבא, המתמצה בדימוי של כלב השמירה של הדמוקרטיה.

הלל נוסק, חנה אדוני וגלית נמרוד (Nossek, Adoni & Nimrod, 2015) מצטטים במאמרם על מצב העיתונות המודפסת באירופה את חוקר התקשורת הבריטי קולין ספרקס, העוסק

בחיובות של העיתונות המודפסת לאיכות הדמוקרטיה. לטענת ספרקס, כל מי ששקל ברצינות את אפשרויות הדמוקרטיה ככל שהוגדרו בעולם בן ימינו, הבין שלתקשורת, בייחוד לעיתונים, יש תפקיד חיוני בחיים הפוליטיים. לאופי העיתונים, למידת החופש שלהם, לזמינותם ולתכנים שלהם יש תפקיד מרכזי ברמת הידע של האזרח על עולם הפוליטיקה ועל הכלכלה. הוא מכנה את ההיבט הזה של העיתונים תפקיד ההארה הציבורית. עוד מוסיף ספרקס כי שינויים בעיתונים קשורים לשינויים בדמוקרטיה, וכי גרסאות מקוונות של עיתונים אינן יכולות לספק את תפקיד ההארה הציבורית כמו עיתונות מודפסת מכיוון שקיימים פערים של נגישות בין המעמדות לגרסאות המקוונות.

כראיה לטיעונו הוא מביא את ההיסטוריה של העיתונות המודפסת במזרח אירופה הפוסט קומוניסטית, הממחישה כי הצמיחה והשינויים בהפקת העיתונים, בהפצתם ובצריכתם התרחשו במקביל לדמוקרטיזציה ולנפילת מסך הברזל. בצ'כיה, בפולין ובהונגריה גדל מספר העיתונים הלאומיים לאחר 1990, ואז ירד מעט, אך נותר גבוה יותר מאשר בתקופה הקומוניסטית. המחקר של נוסק, אדוני ונמרוד (2015), שנוערך בשמונה מדינות וכן בישראל, מלמד כי עדיין מוקדש זמן משמעותי רב יותר לקריאה בעיתונים מודפסים ביחס לצריכת אמצעי התקשורת האחרים, וכי בניגוד לציפיות של רבים, קריאת עיתונים מודפסים לא נעלמה.

היחסים בין הצבא והתקשורת בישראל

את היחסים בין הצבא והתקשורת בישראל נהוג היה לחלק בהכללה לחמש תקופות: הראשונה - מאז הקמת המדינה ב־1948 עד מלחמת יום הכיפורים ב־1973; התקופה השנייה - ממלחמת יום הכיפורים עד מלחמת לבנון הראשונה ב־1982; התקופה השלישית - מ־1982 עד הסכם אוסלו ב־1993; התקופה הרביעית - מהסכם אוסלו עד פרוץ האנתפאדה השנייה בשלהי שנת 2000; והתקופה החמישית - מפרוץ האנתפאדה עד תום מלחמת לבנון השנייה (2006). לכל אחת מן התקופות האלה מאפיינים משלה - הן ביחס של הצבא לתקשורת והן ביחס של אמצעי התקשורת לצבא ולמערכת הביטחון (נוסק ולימור, 2005). למעשה במאמר זה אנו מוסיפים תקופה שישית - ממלחמת לבנון השנייה ועד היום.

לנושא המאמר הזה חשובה התייחסות לתקופה שמאז פרוץ האנתפאדה השנייה, היינו, ספטמבר 2000. התקופה הזאת מתאפיינת בפתיחות ובסגירות משתנות ממבצע למבצע ביחס של הצבא כלפי התקשורת. כמו כן ניכרת השתנות בהתגייסות של התקשורת ובביקורת שלה במבצעים האלה - בעיקר בשלבים השונים של הלחימה.

יורם פרי במאמרו מ־2001 מצביע על השינוי שחל בשיח הביטחוני בעקבות השינוי במציאות שלאחר הסכמי אוסלו, אך במאמרו מ־2007 הוא טוען שהאנתפאדה חוללה תפנית ביחסים בין הצבא והחברה, ובעקבותיה נוצרה גם תפנית ביחסים בין הצבא לתקשורת. בהמשך הוא מצביע על פתרון ייחודי שמצאה התקשורת הישראלית כיצד לקיים לכאורה את הנורמה של ביקורת ועדיין לתמוך במדיניות הממשלה ובפעולות הצבא. הוא מבחין בין ביקורת מהותית לביקורת אינסטרומנטלית (פרי, 2007).

במאמר נבחן את הסיקור של המבצעים על-פי הדגם המשולב, כלומר, נבחן הן את השאלה האם התקשורת מתגייסת או ביקורתית והן את השאלה האם אופן הסיקור משתנה לפי המאפיינים של המבצע.

סיקור מלחמות וטרור בעולם ובישראל - מחקרים קודמים

השאלה המרכזית העומדת למבחן בנוגע לסיקור של מלחמות ופעולות טרור בעולם היא עד כמה ממלאת התקשורת בהן את תפקידיה הנורמטיביים, כלומר, האם התקשורת ממשיכה לספק לציבור מידע מלא ואמין (במגבלות של ביטחון המדינה) בעת שהצבא לוחם באויביה של המדינה, או שהיא משהה את הביקורת עד שמסתיימים האירועים הביטחוניים, ומתמקדת בחיזוק של האזרחים ובלכידותם ובעידוד תמיכתם במדיניות ממשלתם ובפעילות של הצבא - התנהלות המכונה בארצות ברית התכנסות סביב הדגל. שאלה נוספת היא האם ומתי מתחילה הביקורת על החלטות הממשלה ועל פעילות הצבא?

מחקרים אמפיריים בדקו סיקורים תקשורתיים בסכסוכים ברמות שונות של עצימות, בין היתר בווייטנאם, באיי פוקלנד, בעיראק, בקוסובו ובישראל וכן בפיגועי טרור כמו אירועי 11 בספטמבר בניו יורק (Bennett, 1990; Canal and Sanders, 2013; Entman, 2003; Glasgow University Media Group, 1985; Goddard et al., 2008; Nossek, 2004; Hallin, 1986; Wolfgram, 2008).

במחקרים נמצא שהסיקור היה של תקשורת מתגייסת, לפחות עד סיום הלחימה. הסיבות לכך היו שונות: נאמנות למסגרת הלאומית ולמי שמנהל אותה; חשש מפגיעה בביטחון ובמורל הלאומי; ולחצים פוליטיים וכלכליים על התקשורת.

כך, גם בישראל, מחקרים שנערכו על תפקוד התקשורת במלחמות ובמבצעים צבאיים מאז האנתפאדה השנייה מלמדים על כך שהתקשורת תמכה בפעולות הממשלה והצבא (דור, 2001), במיוחד במלחמת לבנון השנייה (וימן, 2006; כספי, 2007). ועדת וינוגרד (2007), שחקרה בין השאר את תפקוד התקשורת במלחמה, הציעה להפריד בין ביקורת תקשורתית לגיטימית על פעולות הצבא במהלך המלחמה ובין דיווח שעלול לפגוע בחוסן של החברה הישראלית.

השאלה המרכזית של המחקר היא אפוא היכן מתחילה התקשורת, אם בכלל, לבקר את החלטות הממשלה והפעולות של הצבא? אחד המחקרים הבולטים בנושא הזה, הוא מחקרו של דניאל הלין (Hallin, 1986) על הסיקור של מלחמת וייטנאם. במחקר נמצא שהתקשורת אינה יוזמת ומובילה באופן עצמאי ביקורת על פעולות המלחמה של הממשלה והצבא, אלא לאחר שזו מושמעת על-ידי פוליטיקאים ממרכז הקונצנזוס הלאומי.

לנוכח כך מתעוררות השאלות: כיצד מסוקרות המלחמות בישראל, שהייתה מעורבת בעבר, ועדיין מעורבת, במספר רב של מלחמות, מבצעים ופעולות טרור? האם ניתן ליישם את התובנות של הלין ממלחמת וייטנאם גם למלחמות ישראל?

הביקורת המרכזית על התקשורת בישראל - לפחות עד מלחמת יום הכיפורים - הייתה שהיא מגויסת באופן מלא למען מדיניות הממשלה ופעילות הצבא, ואינה מותחת ביקורת כלשהי על הפעולות האלה. מלחמת יום הכיפורים נתפסה כקו פרשת המים ביחסים בין התקשורת לממשלה, וביחסים בין התקשורת לצבא.

לאחר המלחמה הייתה ציפייה של התקשורת מעצמה, ושל הציבור מן התקשורת, להגברת השקיפות בנושאי צבא וביטחון באמצעות פרסום רב יותר, וכן לחיזוק הביקורת על החלטות הממשלה בתחום הביטחוני ועל פעולות הצבא.

בדיעבד נראה שהתקשורת לא עמדה בציפיות מסיבותיה שלה גם בתקופות שבין המלחמות מעבר לגבול, ובמלחמות המוגדרות כחדשות - נגד ארגוני טרור וגרילה בתוך גבולות המדינה ומחוץ להם. התנהלות דומה של התקשורת, שלא עמדה בציפיות לשקיפות ולביקורתיות, נמצאה גם במחקר שערך חיים פרנקל על הסיקור בעיתונות הישראלית, בין היתר בנוגע להצטיידות בטנק המרכבה 4, לפיתוח הטיל חץ ולרכישת הצוללת השישית. (פרנקל, 2016).

מחקר התקשורת שנערך על הסיקור של המלחמות והמבצעים, בין היתר של האינתיפאדות, מלמד כי התקשורת המשיכה להתגייס לסיקור לא ביקורתי, לפחות בשלבים הראשונים של המלחמות, ורק לאחר שנמתחה ביקורת על-ידי פוליטיקאים מלב הקונצנזוס על המדיניות ועל הפעולות של צה"ל הצטרפה התקשורת באופן חלקי לביקורת. כך, למשל, נמצא במחקרו של דניאל דור על מבצע "חומת מגן" (דור, 2003). מחקרם של נייגר, זנדברג ומאירס (Neiger, Zandberg, & Meyers, 2010) מפתח את ההבחנה שעשה יורם פרי (2007) בין ביקורת מהותית לביקורת אינסטרומנטלית.

הם מציעים את המושג רטוריקה של ביקורת - ביקורת המתמקדת בהיבטים הטקטיים של ביצוע הלחימה, ונמנעת מביקורת מהותית, שהיא ביקורת המתייחסת לרמה האסטרטגית - למדיניות של הדרג המדיני ולהחלטותיו על היציאה למלחמה, ועל מהלכים בעלי משמעות מדינית תוך כדי הלחימה ולאחר סיומה.

ההבחנות האלה ישמשו בסיס לניתוח במחקר הזה של האופן שבו סוקרו באמצעי התקשורת שלושת המבצעים. במחקר יוגדרו סוגי הסיקור: סיקור מתגייס, ביקורת רטורית מאשרת ("כלב נובח") וביקורת מהותית ("כלב נושך") כסוגים של מסגור עיתונאי.

מהו מסגור עיתונאי?

רוברט אנטמן, אחד החוקרים המובילים בתחום, הגדיר את המסגור כך: המסגור כולל למעשה בחירה ובולטות. המסגור הוא בחירה של כמה היבטים של המציאות הנתפסת והפיכתם לבולטים יותר בטקסט התקשורתי באופן המקדם הגדרה של בעיה מסוימת ותורם לפרשנות סיבתית, להערכה מוסרית ולהמלצה לטיפול בבעיה המתוארת (Entman, 1993, p. 52).

מסגור של סיקור מעלה לסדר היום נושאים באופן האמור להציג מציאות מסוימת, להציע לה הסבר ולהוביל לפתרון שיתקבל על-ידי הציבור, שהוא הקהל של אמצעי התקשורת.

המסגור של המלחמות ושל המבצעים הצבאיים אמור אפוא להשפיע על האופן שבו הם מתקבלים על-ידי הציבור, והציבור אמור להשפיע על קבלת ההחלטות של קובעי המדיניות.

שאלות המחקר

1. האם ניתן לחזות שהסיקור של עימות מוגבל בישראל יהיה דומה לדגם המוכר של הלין של סיקור מלחמות ושל פעולות בטרור, או שלסיקור בארץ יש מאפיינים ייחודיים הנובעים מן היחסים המורכבים בין ישראל לחמאס?
2. מהו המסגור התקשורתי של המבצעים והמלחמות ומהו סוג הביקורת המובעת בתקשורת בסיקור הפעילות הצבאית והחלטות הממשלה?
3. מהו המתאם בין הביקורת על פעולות הצבא המושמעת על-ידי פוליטיקאים מלב הקונצנזוס הפוליטי ובין הביקורת המובעת בתקשורת ולעיתוי הופעתה?

השערות המחקר

על בסיס סקירת הספרות והמחקרים הקודמים ההשערות הן:
התקשורת תנהג בהתאם לדגם שהציע הלין גם במבצעים מוגבלים שיזם צה"ל - הימנעות מביקורת בשלבים הראשונים של המבצע.
הביקורת בתקשורת תופיע רק לאחר שפוליטיקאים מלב הקונצנזוס יתחילו למתוח ביקורת על החלטות הממשלה ופעולות צה"ל.
הביקורת תהיה ביקורת טקטית או פרטיבית, כלומר, על פעולות קונקרטיות של צה"ל, ולא כביקורת מהותית על עצם המבצע ומטרותיו ועל ההחלטות האסטרטגיות של הממשלה.
הסיקור ימוסגר בשלוש מסגרות: מסגרת של סיקור מגויס, מסגרת של ביקורת רטורית אינסטרומנטלית ומסגרת של ביקורת מהותית.

מתודולוגיה

כדי לאשש את ההשערות ערכנו ניתוח תוכן (באמצעות עוזר המחקר מעין רותם-טפר) כפי שיפורט בהמשך. הניתוח התייחס לשלושה מבצעים של צה"ל ברצועת עזה: "עופרת יצוקה" (2008), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014).

תיאור תמציתי של שלושת המבצעים

"עופרת יצוקה"

מבצע "עופרת יצוקה" החל ב-27 בדצמבר 2008 והסתיים ב-18 בינואר 2009 - נמשך 22 ימים. נפגעים בצד הישראלי: 13 הרוגים - מהם עשרה חיילים ושלושה אזרחים; 500 פצועים - מהם 317 חיילים ו-183 אזרחים.
נפגעים בצד הפלסטיני: כ-1,400 הרוגים - מהם 871 מחבלים; 5,380 פצועים (מחבלים ואזרחים).

ישראל יצאה למבצע "עופרת יצוקה" בתגובה לירי מתמשך מרצועת עזה במשך יותר משבע שנים על יישובים וערים בדרום.

צה"ל איבד את יכולת ההרתעה מאז מלחמת יום הכיפורים, וביתר שאת בעקבות מלחמת לבנון השנייה והלחימה נגד חזבאללה בצפון. תנועת חמאס וארגון הג'האד האסלאמי, הנתמכים על ידי איראן, למדו מהניסיון של חזבאללה בצפון, הן בתעוזה והן בדרכי הלחימה, כולל ירי מרגמות, טילים וחפירת מנהרות. מבצע "גשמי קיץ" (28 ביוני-26 בנובמבר 2006) של צה"ל ברצועה לאחר חטיפת גלעד שליט ב-2006, לא הביא כל תוצאות, וירי הטילים והמרגמות ליישובי עוטף עזה נמשך.

"עופרת יצוקה" היה המבצע הגדול ביותר מאז ההתנתקות ב-2005. המבצע החל בתקיפות חיל האוויר על תשתיות, בהן משרדי ממשלה, צירי תנועה מרכזיים והבניין הראשי של הטלוויזיה של חמאס, וכן בכיתור עזה ובבידודה מן הים והיבשה. בהמשך הלחימה נכנסו כוחות צה"ל לתוך הרצועה במטרה לפגוע במפקדות ובמצבורי הנשק והתחמושת של חמאס. ירי טילים של חמאס לעבר העורף הישראלי נמשך במטרה להפסיק את הפעולה הצבאית ברצועה. חיילי צה"ל שלחמו בתוך האוכלוסייה האזרחית ברצועה פגעו גם באזרחים לא מעורבים - ילדים ונשים. בהפצצה אווירית ביום הראשון של המבצע נהרגו 248 שוטרים פלסטינים שהשתתפו במסדר טקס סיום של קורס שוטרים. הפעולה הזאת והפגיעה באזרחים עוררו ביקורת קשה ברחבי העולם. צה"ל פעל למניעת פגיעה באזרחים באמצעות פיזור עלונים והעברת הודעות טלפוניות לבתי האזרחים בשכונות המותקפות. למרות כל אמצעי הזהירות נמתחה ביקורת חריפה ביותר על ישראל בכל העולם. בהמשך הלחימה וירי הטילים על ישראל שלחו מדינות העולם נציגים, שהפעילו לחץ הולך וגובר על שני הצדדים להביא לסיום הלחימה. ב-17 בינואר החליט ראש הממשלה אהוד אולמרט על הפסקת-אש. צה"ל סיים להוציא את הכוחות מתחום הרצועה ב-21 בינואר 2009. מטרת המבצע - פגיעה ביכולת של חמאס ובכוחה הצבאי - לא הושגה. התנועה המשיכה להתחמש, ואף התחזקה בעקבות עמידתה בלחימה נגד ישראל. גם המטרה להביא לשחרורו של גלעד שליט לא הושגה במהלך המבצע ובמגיעים לאחר סיומו.

"עמוד ענן"

מבצע "עמוד ענן" החל ב-14 בנובמבר 2012 והסתיים ב-21 בנובמבר 2012 - נמשך שמונה ימים.

נפגעים בצד הישראלי: שישה הרוגים - מהם שני חיילים וארבעה אזרחים; 240 פצועים חיילים ואזרחים.

נפגעים בצד הפלסטיני: 223 הרוגים (מהם 155 מחבלים); 470 פצועים.

מבצע "עמוד ענן" נערך בתגובה לירי מרגמות ורקטות מרצועת עזה, שהחל באוקטובר 2012. חיל האוויר פתח בתקיפת מטרות חמאס ברצועה - הותקפו מחסני רקטות ארוכות טווח ומתקני שיגור תת-קרקעיים. תגובת ארגוני הטרור, ובראשם חמאס, הייתה ירי של מאות טילים לעבר ישראל. מאות טילים כוונו לגוש דן ולערים בדרום ובמרכז. בקריית מלאכי נהרגו

שלושה אזרחים כתוצאה מפגיעה ישירה בבניין. לראשונה הושמעו אזעקות אמת גם בירושלים ובתל־אביב. במבצע הזה הופעלה בהצלחה מערכת כיפת ברזל נגד טילים, שיירטה את רוב טילי האויב שכוונו ליישובי ישראל. המבצע הסתיים בהסכם שנחתם בתיווכן של ארצות־הברית ומצרים.

“צוק איתן”

מבצע “צוק איתן” החל ב־8 ביולי 2014 והסתיים ב־26 באוגוסט 2014 - נמשך 50 ימים. נפגעים בצד הישראלי: 74 הרוגים - מהם 68 חיילים ושישה אזרחים; 2,270 פצועים - 1,433 חיילים ו־837 אזרחים.

נפגעים בצד הפלסטיני: 2,203 הרוגים (כ־1,400 מחבלים); 11,000 מחבלים ואזרחים פצועים. ב־12 ביוני 2014 נחטפו שלושה נערים על־ידי מחבלי חמאס בגוש עציון. השלושה נרצחו על־ידי המחבלים. עד מציאת גופות הנערים נערכו חיפושים במסגרת מבצע “שובו אחים”, שכן הובאה בחשבון האפשרות שזופעולת פיגוע מיקוח. לאחר 18 ימים נמצאו הגופות. ב־23 בספטמבר 2014 אותרו הרוצחים בבית בחברון, ונהרגו בפעולה משותפת של צה”ל, השב”כ והימ”ם.

במשך התקופה שמחטיפת הנערים עד פרוץ הלחימה ירו ארגוני הטרור מעזה עשרות טילים על ערים בישראל ועל היישובים בעוטף עזה. ב־5 ביולי הפציצו מטוסי חיל האוויר תוואי של מנהרה שחצתה את גבול ישראל באזור קיבוץ כרם שלום. חמאס הגיבה בירי של 135 טילים ופצצות מרגמה. בעקבות זאת החליטה ממשלת ישראל לצאת למבצע צבאי.

ב־8 ביולי החל מבצע “צוק איתן”. עד 17 ביולי פעל חיל האוויר נגד מטרות חמאס ברצועה. לצידו פעלו כוחות חיל הים והארטילריה. צה”ל פעל נגד תשתיות הטרור, משגרים ומחסני אמל”ח, וניסה להימנע מלפגוע במרכזים אזרחיים. חמאס ירה מדי יום כ־120 רקטות לעבר יישובי עוטף עזה, יישובי הדרום וגוש דן. בין היתר כוונו טילים לטווחים ארוכים יותר - לעבר ירושלים וחיפה. תשע סוללות כיפת ברזל נפרסו, ואלה הצליחו ליירט 90% מן הרקטות שכוונו ליישובים ישראלים.

ב־15 ביולי הציעה מצרים הפסקת־אש שנענתה בחיוב על־ידי ישראל, אך נדחתה על ידי חמאס. הדרישות של חמאס להפסקת־אש היו: פתיחת מעברי הגבול, הקמת שדה תעופה ונמל ימי, הרחבת הרצועה המותרת לדיג ושחרור אסירי חמאס שנעצרו במבצע “שובו בנים”. המחבלים ניסו לחדור לשטח ישראל דרך הים, ודרך מנהרה מרצועת עזה לאזור קיבוץ סופה. ב־17 ביולי החל צה”ל בפעולה קרקעית בשטח הרצועה. בסיוע ארטילריה וטילי תמוז, כוחות הנדסה ושריון, הופעלו ארבע חטיבות החי”ר הסדירות של זרוע היבשה, ותקפו בתחילה את העיירה בית חאנון שבצפון הרצועה ואת הערים ח’אן יונס ורפיח שבדרום הרצועה. ב־20 ביולי תקפה חטיבת גולני את שכונת שג’אעיה. במקום התפתח קרב קשה שבו נהרגו 13 חיילי גולני. חמאס ביקש הפסקת־אש לצורך פינוי הנפגעים. נקבעה הפסקת־אש לשעתיים, שהופרה על־ידי הפלסטינים לאחר 40 דקות. במשך כל הלחימה עשו ארגוני הטרור שימוש

באזרחי השכונות כבמגן אנושי, וירו מתוך בתיספר, מסגדים ובתי חולים. צה"ל החל לפעול נגד מנהרות חמאס, לאתרן ולהשמידן.

הפעילות הקרקעית של צה"ל הסתייעה בירי ארטילרי כבד, שגרם למחבלים לנפגעים רבים ולהרס מוחלט של כמה שכונות.

ב־26 ביולי החלו ניסיונות בין-לאומיים להביא להפסקת אש. ישראל נענתה לכל אחת מן הבקשות, אך חמאס הפר את הפסקות האש, והלחימה המשיכה בכל עוזה. ב־1 באוגוסט, במהלך גילוי מנהרת טרור, תקפה חוליית חמאס את לוחמי גבעתי הרגה שלושה מהם וחטפה חייל אחד. בבדיקת המנהרה והממצאים נקבע מותו של החייל החטוף, שגופתו לא הוחזרה עד היום. בעקבות התקרית הופגזה העיר רפיח על-ידי ארטילריה כבדה, אזרחים רבים נהרגו ונפצעו. ב־3 באוגוסט סיימו כוחות ההנדסה הקרבית לפוצץ את מנהרות התקיפה של חמאס, וכוחות צה"ל נערכו סביב הרצועה. בין 5 באוגוסט ל־18 בחודש נקבעו כמה הפסקות אש, שהופרו על-ידי הפלסטינים, וישראל הודיעה שהיא אינה מסכימה לנהל משאומתן תחת אש. לפיכך, השיחות בקהיר התנהלו לסירוגין, אך למעשה היו שלושה ימי לחימה במהלכן.

השלב האחרון של הלחימה - מ־19 באוגוסט עד 26 באוגוסט - החל בהפרת הפסקת האש של חמאס, אשר ירה פצצות מרגמה וטילים על יישובים בישראל. צה"ל הגיב בתקיפות של חיל האוויר וחיל הים, והתמקד בסיכולים ממוקדים נגד בכירי חמאס. ב־21 באוגוסט נהרגו שלושה בכירי חמאס בסיכול ממוקד. שלושה ימים לאחר מכן חוסל האחראי בחמאס על העברת הכספים מאיראן. חמאס הגיב בירי טילים ופצצות מרגמה - יותר מ־160 שיגורים ביום. כתוצאה מירי פצצות המרגמה נהרגו שלושה אזרחים ישראלים בעוטף עזה.

לאחר כמה הפסקות אש שנקבעו, אך הופרו על-ידי חמאס, נקבעה הפסקת לחימה ל־26 באוגוסט בשעה 19:00. לאחר 50 ימי לחימה הסתיים מבצע "צוק איתן".

אמצעי התקשורת שנבחרו למחקר

המחקר על הסיקור של מלחמות בעצימות גבוהה ובעצימות נמוכה בעשור האחרון של המאה ה־20 ובעשרים השנים הראשונות של המאה ה־21, מצביע על ההשפעה ההדדית בין הצבא והתקשורת האלקטרונית - בייחוד הטלוויזיה בכלל, והטלוויזיה בלוויין בפרט.

המחקרים כפי שנסקרו לעיל, מצביעים על כך שבמלחמת המפרץ הראשונה, ובהמשך, במלחמות ביוגוסלביה ב־1991-2001 ובמלחמת לבנון השנייה, חל שינוי ביחס של הצבא לאמצעי התקשורת ולהשפעתם על דעת הקהל ועל מקבלי ההחלטות. על-פי המחקרים האלה, חלו מצד אחד שינויים בניהול הקרב, כלומר, התפתחה מדיאטיזציה של המלחמה, אך מצד אחר הצבא פעל כדי להשפיע על אופן הסיקור באמצעות מניפולציות שונות למניעת סיקור מלא ופתוח של המלחמות.

לנוכח המאפיינים של הטלוויזיה המסחרית הנדרשת מסיבות כלכליות ליצור קהלים גדולים, ולהיזהר מהברחתם מן המסך, הנחת המוצא היא שלא נמצא ביקורת מהותית על פעולות הצבא ועל החלטות הממשלה בשידורי הטלוויזיה, ואם תהיה כזאת, היא תימתח רק לאחר שינוי מהותי בסדר היום הציבורי שבו יש לעיתונות המודפסת תפקיד מרכזי. לפיכך בחרנו

בעיתונות המודפסת המכסה בסופו של דבר באמצעות הגרסה המודפסת והגרסה הדיגיטלית את רוב האוכלוסייה, ובוודאי שאת מקבלי החלטות כמקור מספיק למחקר. הוספנו אתר מקוון עצמאי בהנחה שאף שיש לאתרים המקוונים של העיתונות המודפסת עורכים וכתבים נפרדים, לעיתים המדיניות של מערכת העל ושל הבעלים של אמצעי התקשורת תהיה זהה. התפוצה של ארבעת העיתונים היומיים שנבחרו - הארץ, ידיעות אחרונות, מעריב וישראל היום - מכסה את רוב קוראי העיתונים בשפה העברית ומייצגת את מגוון השקפות העולם הפוליטיות של המיינסטרים בישראל. כל אלה הם עיתונים בבעלות פרטית, לא בבעלות מפלגה פוליטית, שיש לה מסגרת של השקפת עולם מוגדרת וברורה, כלומר, משתמעת מכך גמישות מערכתית מסוימת לפי הנסיבות.

העיתונים שנבחרו מאפשרים התייחסות לפי סוג העיתון: עיתונות גבוהה (הארץ) או פופולרי (ידיעות אחרונות ומעריב); לפי אידיאולוגיה פוליטית (ישראל היום והארץ). האתר וואלה, שנכלל במחקר, ואינו בבעלות עיתון, אמור להיות ניטרלי. כל אמצעי התקשורת משתייכים לתקשורת המסחרית - חלקם ממומנים על-ידי מנויים ופרסומות, ואחרים מופצים חינם ומוכרים פרסומות בתשלום (Nossek & Adoni, 2017).

הארץ, הוותיק שבין העיתונים, נמצא בבעלות פרטית, של משפחת שוקן ומציג השקפת עולם כלכלית ליברלית והשקפת עולם פוליטית המצדדת בפתרון של הפרדה בין ישראל לפלסטינים. משלוש העמדות האפשריות של מה שמוגדר כשמאל בישראל, הארץ דוגל בשמאל פוליטי, בשמאל ליברלי על-פי הדגם האמריקני, אבל לא בשמאל הקלסי הסוציאליסטי הישראלי, היינו, סוציאל-דמוקרטי. (סופר, 2011).

ידיעות אחרונות, העיתון השני מבחינת הוותק, הוא עיתון פרטי מסחרי, שהחל את דרכו כעיתון ערב. העיתון, שנוסד על-ידי משפחת מוזס ונמצא בבעלותה, ייצג בראשית ימיו השקפת עולם קפיטליסטית ימנית, וזוהה עם התנועה הרוויזיוניסטית, בעיקר כאשר עורכו היה ד"ר הרצל רוזנבלום. ברבות השנים, כאמצעי להגברת התפוצה, נקט מדיניות המציגה הן את עמדות הימין והן את עמדות השמאל, אבל לא נעשה איזון כמותי ביניהן. מדיניות ביטחון (סופר, 2011).

מעריב, שנוסד על-ידי קבוצת עיתונאים שפרשו מידיעות אחרונות, והיה שנים רבות העיתון הנפוץ במדינה, היה בבעלותם של המשקיע עובד בן עמי ושל העיתונאים הבכירים בו. לימים נמכר, ועבר מיד ליד עד שנרכש על-ידי אלי עזור, שבבעלותו גם ג'רוזלם פוסט. העיתון עבר תהפוכות גם במדיניות שלו, ובעשור האחרון נראה שזו לא מגובשת באופן בולט. (סופר, 2011).

העיתון החדש ביותר הוא ישראל היום, הנמצא בבעלותה של משפחת אדלסון, והוא מייצג השקפת עולם ימנית מובהקת. ב-2010 עקף ישראל היום את ידיעות אחרונות, והפך לעיתון הנפוץ במדינה (סופר, 2011, עמ' 120).

הכותרות של הידיעות המתייחסות למבצעים בכל ימי המבצע נותחו ושויכו למסגרות: הכותרות שתיארו את המבצע ללא ביקורת, ובמידת-מה של אהדה, הוגדרו כסיקור של

תקשורת מתגייסת, ניתן לה דימוי של "כלב פודל" והן נצבעו בצבע ירוק; הכותרות של ידיעות שבהן נמתחה ביקורת על מהלכים טקטיים ואופרטיביים שויכו למסגרת של ביקורת מאשרת או רטורית, ניתן לה דימוי של "כלב נובח" והן נצבעו בצבע צהוב; ואילו הכותרות של הידיעות שהתייחסו לביקורת על האסטרטגיה ועל מדיניות הביטחון שויכו למסגרת של ביקורת מהותית, ניתן לה דימוי של "כלב נושך" והן נצבעו בצבע אדום.
 לשם המחשה נציג להלן ניתוח חלקי של הסיקור של מבצע "עופרת יצוקה" באתר וואלה:

תאריך	ביקורת מהותית, "כלב נושך"	ביקורת מאשרת, "כלב נובח"	סיקור חיובי/ מתגייס "כלב פודל"
28.12		"מקסם השווא של הפעולה הרחבה מכיוון שתוצאתה של פעולת צה"ל בעזה צפויה להיות חידוש הרגיעה, האם לא כדאי לעבור מיד לשלב הזה ולוותר על המלחמה?" (צבי בראל, הארץ)	"אבו מאזן: 'חמאס יכול היה להימנע מהטבח', יו"ר הרשות הפלסטינית: 'ביקשנו מחמאס שלא יפר את הפסקת האש'. שר החוץ המצרי: 'חמאס מונע מפצועים לחצות את הגבול למצרים'"
28.12	"ביה"ח ברזילי לא ממוגן: 'תהיה קטסטרופה' על רקע המבצע ברצועת עזה, מזהירים בכירים בבית החולים באשקלון כי המבנה חשוף לפגיעת רקטות. 'המצב בלתי נסבל, פשוט ביזיון'"	"הפגנות בעולם: 'עצרו את רצח העם בעזה'"	
28.12		"רוסיה לישראל: הפסיקו את המתקפה על עזה"	
29.12	"לא סחבק. לא טרנדי. אלוף התחבולה. פטפטת השרים סביב פעולה אפשרית בעזה הרגיזה השבוע את ברק. יואל מרקוס סבור שמסך הערפל שהוא יוצר מעיד על תחכום רב שבא להטעות את האויב" (יואל מרקוס, הארץ)		
29.12			"ברק בכנסת: 'מטרת המבצע - מכה קשה לחמאס'. שר הביטחון אמר בדיון מיוחד במליאה כי 'איננו ששים למלחמה אך לא נרתעים ממנה'. נתניהו לערביי ישראל: 'הוקיעו את הקיצוניים'"

<p>"לבני: 'אנו תוקפים כי חמאס לא רוצה לחיות בשלום'. שרת החוץ התראיינה ל'אלג'זירה' ואמרה, כי 'ישראל פועלת ברצועה על מנת להגן על תושביה. פגיעה בחפים מפשע אינה מטרתנו"</p>		29.12
<p>"גרמניה: 'חמאס אחראי להסלמה ב'אלימות'"</p>		29.12
<p>"שינוי כיוון באירופה? צ'כיה תומכת בישראל. שר החוץ של הנשיאה הבאה של האיחוד האירופי הגן על החלטת ישראל לצאת למתקפה בעזה, וגינה בחריפות את תוקפנות חמאס"</p>		30.12

הממצאים מוצגים לפי המבצעים - בנוגע לכל מבצע מוצגים בראש ובראשונה ביטויי הביקורת כלפיו מצד פוליטיקאים ואנשי צבא כפי שהובעו בעיתונים שנסקרו במחקר. בהמשך מוצג הניתוח של הכותרות בחלק מן העיתונים - בכל מבצע עיתון אחר. בכל האירועים נותחו כל העיתונים באותו אופן. בהמשך מובאים לוחות המציגים את התוצאה המורכבת מכל אמצעי התקשורת באופן אחוד. בכל לוח מוצגת הנקודה שבה החלה הביקורת, והיא תואמת את תחילת הבעתה של ביקורת מהותית על-ידי "הפוליטיקאים ואנשי הצבא.

מבצע "עופרת יצוקה"

ניתן לראות בבירור שבתקופה הראשונה של המבצע - מ-27 בדצמבר 2008 עד 11 בינואר 2009 - התקשורת הייתה מתגייסת ונתנה רוח גבית למבצע. נוסף על כך, ניתן לראות שהביקורת המאשרת התגברה ככל שהתקדם המבצע, וקיימות יותר התבטאויות של "כלב נובח".

רק לאחר שהושמעה ביקורת מהותית על עצם ההחלטה לצאת למבצע ועל שלבים מהותיים בביצוע היו לכך הדים תקשורתיים והופיעו ניצנים של ביקורת מהותית - "כלב נושך". התקשורת לא יזמה אפוא ביקורת מהותית לפני שזו הושמעה על-ידי פוליטיקאים מלב הקונצנזוס ועל-ידי קצינים - כמובן באופן אנונימי.

ידיעות אחרונות

12 בינואר 2009 – "מלחמת עזה: שלב השני מתקרב למיצוי". התקיפות ברצועה פחתו משמעותית והכוחות מנהלים קרבות הגנה לקראת סיום משימתם העיקרית. גורמים בצה"ל טוענים כי להעמקת הפגיעה בחמאס יש להרחיב את המבצע עם כוחות נוספים - במילואים - לאזורים חדשים. מה יפסוק הדרג המדיני? "

13 בינואר 2009 - "קצין בכיר: הפעולה הנוכחית יעילה לזמן מוגבל". בצה"ל מזהירים כי המבצע הקרקעי במתכונתו הנוכחית עלול לגרום לטעויות ולחשוף את הכוחות למחבלי חמאס. קצין בכיר מבהיר כי הדרג המדיני יצטרך להכריע באשר לעתידה של הפעולה הצבאית".

18 בינואר 2009 - "נתניהו על הפסקת האש: 'ההברחות ימשכו'. יו"ר האופוזיציה ביקר אזרחים וחיילים פצועים בבית החולים סורוקה בבאר שבע ואמר כי אסור לגלות חולשה מול הטרור של חמאס ואיראן: "חמאס ימשיך להברیح טילים דרך ציר פילדלפי".

ישראל היום

11 בינואר 2009 - "החלטת האו"ם - כישלון של לבני", מאשימים במערכת הביטחון ובמערכת הפוליטית. מועצת הביטחון קראה להפסקת אש מיידית, וארה"ב נמנעה. גרסת לבני: יש בהחלטה הישגים לישראל".

19 בינואר 2009 - "נתניהו: הם ימשיכו להברیح טילים". יו"ר האופוזיציה בשדרות: 'צה"ל הנחית מכה על החמאס אך המלאכה לא הושלמה".

מעריב

14 בינואר 2009 - "מקורבי רה"מ על ברק: 'הדיבור על הפסקת אש מסוכן'. גורמים בכירים בסביבתו של רה"מ אולמרט הביעו במרומוז ביקורת חריפה על התנהלות שר הביטחון וההתבטאויות שיוצאות ממשרדו בדבר הצורך בהפסקת אש ברצועה. 'בחמאס רואים את המראות ושומעים את הקולות ואלו דברים שמהווים זריקת עידוד לאנשיו".

14 בינואר 2009 - "ברק תוקף את אולמרט: האמירות נגדי לא ראויות".

14 בינואר 2009 - "השר איתן: אתפטר אם המבצע יהפוך פוליטי".

הארץ

1 בינואר 2009 - "ישראל הראל: בחזרה לתסמונת לבנון: על מטרות מבצע עופרת יצוקה כמטרה מינימליסטית לעומת הצורך במדיניות ביטחונית לטווח ארוך וכולל שיביא לסיום הפחד והאיום הביטחוני בו חיים תושבי הנגב".

7 בינואר 2009 - "לא להפסיק את האש: מבצע עופרת יצוקה ברצועת עזה ולקחיו".

"אלוף בן: נקודת האופוריה: המלחמה ברצועת עזה עוברת את נקודת הניצחון למצב שיכשיל את ההישגים - דוגמאות ממלחמות היסטוריות בעולם".

"עמוס הראל: מחיר האגרסיביות: התקרית בה נהרגו 40 פלשתינאים בבית ספר בג'בליה והמדיניות המחושבת של הפעלת כוח עצום מצד צה"ל".

8 בינואר 2009 - "מזלג של שר הביטחון: אהוד ברק יודע מהם יעדי מבצע עופרת יצוקה - לפני שצה"ל יצא למלחמת חורמה נגד חמאס יש לצאת ולהפסיק ולבחור בדרך מתונה".

11 בינואר 2009 – "עת להחליט: מבצע עופרת יצוקה נמצא בשלב קשה - אין התקדמות ברורה והצבא מדשדש כמעט על מקומו - נדרשת הכרעה".

14 בינואר 2009 – "ברק מקדם הפסקת אש הומניטרית של שבוע: אולמרט מתעלם מדרישת שר הביטחון ושר החוץ להפסקת אש".

מהכותרות האלה עולה שהביקורת שנמתחה על-ידי הממשלה ואנשי הצבא וכן על-ידי האופוזיציה מימין החלה להישמע ב-11 בינואר. למעשה, רק הארץ השמיע ביקורת מתחילת המבצע, ואפילו בו הופיעה תמיכה במבצע, למשל במאמרו של ארי שביט ובמאמרו של משה ארנס המתפרסמים לצד הביקורת של עמירה הס וגדעון לוי. הניתוח של תחילת הביקורת בסיקור התקשורת מלמד על השינויים שחלו בכל העיתונים.

בידיעות אחרונות תחילת הביקורת תואמת, כאמור, את ההתבטאויות שהושמעו בתוך הצבא ומחוצה לו על יעילות הפעולה ללא הפעלת כוחות קרקעיים שייכנסו לרצועה. הסיקור של מעריב דומה לזה של ידיעות אחרונות, ואילו ישראל היום ואתר וואלה היו הכי פחות ביקורתיים.

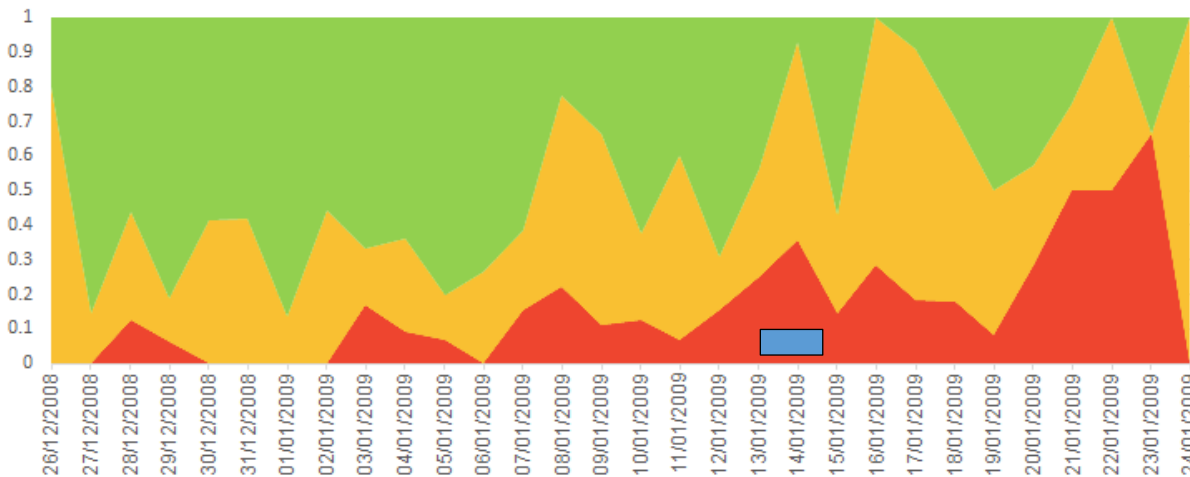
ידיעות אחרונות - "עופרת יצוקה"

תאריך	ביקורת מהותית, "כלב נושך"	ביקורת מאשרת, "כלב נובח"	סיקור חיובי/ מתגייס, "כלב פודל"
12.1			"ארגוני זכויות אדם יכולים ללמוד מישראל"
12.1		"הפרלמנט האירופי: 'להפסיק מיד את האש בעזה'. 785 חברי הפרלמנט של האיחוד האירופי קראו לישראל ולחמאס לחתום 'על הסכם הפסקת אש מיידי וקבוע'. צ'כיה: 'מוכנים לארח ועידת תורמים בינלאומיים כדי לסייע לפלסטינים"	"פרס: 'מה שעשינו ב-16 יום לא עשו ב-16 שנים'. כשמבצע 'עופרת יצוקה' בתוך השבוע השלישי, יוצא נשיא המדינה בהצהרה אופטימית: 'אף מדינה לא עשתה זאת. צה"ל משיג הפעם תוצאות מדהימות מבחינת הזהירות והפעילות בעזה, ויש לדאוג שזה הרושם שיישאר"
12.1	"מלחמת עזה: 'השלב השני מתקרב למיצוי'. התקיפות ברצועה פחתו משמעותית והכוחות מנהלים קרבות הגנה לקראת סיום משימתם העיקרית. גורמים בצה"ל טוענים כי להעמקת הפגיעה בחמאס יש להרחיב את המבצע עם כוחות נוספים - במילואים - לאזורים חדשים. מה יפסוק הדרג המדיני?"		"בוש: 'הפסקת אש, רק אם ייפסק ירי הרקטות'. נשיא ארה"ב היוצא, ג'ורג' בוש, קרא במסיבת עיתונאים בבית הלבן לחמאס להפסיק לירות רקטות על ישראל אם הוא רוצה הפסקת אש. הוא הבהיר כי "לישראל יש זכות להגן על עצמה". באירוע נפרד בוש מהעיתונאים וסיכם את הישגיו וכישלונותיו"

		"קצין בכיר: הפעולה הנוכחית יעילה לזמן מוגבל"	13.1
"לוחמים בבאר שבע: 'נילחם עד שהטילים יפסיקו"	"האמנם יזעק חמס? חמאס בשל להיענות ללא מעט דרישות, אבל על נתיב החימוש לא יוותר"		13.1
	"ארה"ב על אולמרט: '100 אחוז מדבריו לא נכונים'. אתמול סיפר ראש הממשלה כי שיחה לנשיא בוש הובילה להוראה של הרגע האחרון למזכירת המדינה להימנע במועצת הביטחון. בווינגטון רותחים מזעם. דובר מחלקת המדינה: 'התבטאותו של אולמרט היא לא מדויקת ב-100 אחוז, לחלוטין, לגמרי - לא נכונה". גם הבית הלבן מסתייג"		13.1
	"קצין בכיר: 'הפעילות הנוכחית יעילה לזמן מוגבל'. בצה"ל מזהירים כי המבצע הקרקעי במתכונתו הנוכחית עלול לגרום לטעויות ולחשוף את הכוחות למחבלי חמאס. קצין בכיר מבהיר כי הדרג המדיני יצטרך להכריע באשר לעתידה של הפעולה הצבאית"		13.1

סיכום הממצאים מכלל אמצעי התקשורת שנותחו:

עופרת יצוקה

ידיעות אחרונות 13.01.09: קצין בכיר: "הפעולה הנוכחית יעילה לזמן מוגבל"
מעריב 14.01.09: ברק תוקף את אולמרט: "האמירות נגדי לא ראויות"

הסיכום הכולל מלמד בבירור על כך שבמשך כל המבצע הושמעה ביקורת מאשרת, ורק ב־13 וב־14 בינואר החלה ביקורת מהותית לאחר שנודע לתקשורת על הוויכוח בין ברק לאולמרט ובין תומכיהם.

מבצע "עמוד ענן"

על המבצע נמתחה ביקורת מימין - עלידי נפתלי בנט. ב־21 בנובמבר 2012 הופיעה בידיעות אחרונות הכותרת: "מדינה שלא מגינה על תושביה מתבזה בעולם. כל העם אומר לנתניהו תן פקודה". (הכוונה לכניסה רגלית לרצועה ויצירת חיץ בינה ובין מצרים). גם בישראל היום מ־21 בנובמבר 2012 מובאים דבריו של חבר הכנסת מטעם הליכוד כרמל שאמה־הכהן: "על השולחן לא מונחת הפסקת אש, אלא דחיית אש למועד אחר שיהיה נוח לחמאס".

הטבלה מלמדת על הופעתה של ביקורת בימים סמוכים למבצע בכל אחד מאמצעי התקשורת שנסקרו, למעט הארץ שבו נמתחה ביקורת כבר בתחילת המבצע.

תאריך	ביקורת מהותית, "כלב נושך"	ביקורת מאשרת, "כלב נובח"	סיקור חיובי/ מתגייס, "כלב פודל"
14.11.12		"ישראל חיסלה את קבלן המשנה שלה בעזה. תפקידו של ג'עברי היה לאכוף את השקט על שאר הארגונים, והוא דאג לחזרתו של שליט. ישראל טענה שלא מילא את חלקו - והוא הוצא להורג בפעולת ראווה"	
14.11	"ג'עברי הוא הבן לאדן של נתניהו. רה"מ יטען שהוא חיסל ארכיטרוריסט, ואהוד ברק יגיד שזו הוכחה שהוא חייב להישאר בלשכתו. אבל החיסול הוא הימור שעלול להתברר כשגוי"		
15.11		"לראשונה מאז מלחמת המפרץ: גוש דן בטווח הטילים והתושבים מחפשים מקלטים. בתל-אביב התקשו לשמור על פאסון ללא הסלולרי. בראשון לציון התושבים ממשיכים בשגרת חייהם אחרי שספגו רקטה ראשונה בעירם"	
15.11		"בבאר שבע תמכו בפעולה, ביבנה וברחובות חוששים בבירת הנגב שהיתה אתמול במוקד ירי הרקטות לדרום מבוהלים אך מברכים על ההחלטה לצאת למבצע צבאי. ביישובים מרוחקים יותר מבקשים לפתוח מקלטים"	
18.11	"כ־100 קצינות לרה"מ ולשר הביטחון: 'לא לכניסה קרקעית'"	"כפר קנא הפלסטיני? הריגת משפחה שלמה בעזה - תחילתה של הסתבכות. בעוד ראשי חמאס מסתתרים במנהרות האוכלוסייה האזרחית נותרה חשופה להפצצות צה"ל. עם החיבוק	

	מהעולם הערבי, נראה שחמאס לא ממהר לסיים את הלחימה"		
		"לרדת מעמוד הענן. כמו ב-2006 ו-2008 גם הפעם ישראל לא עצרה בזמן. באיחור של ארבעה ימים, נתניהו וברק חייבים לבחור בין הפסקת אש קשה למלחמה קרקעית רעה"	19.11
	"אחרי שבוע של לחימה: חמאס רושם בעיקר הישגים מדיניים. בחמאס הצליחו לשרוד את המתקפה על עזה ונהנים מהחיזורים של ראשי מדינות ערב. הנפגע העיקרי: עבאס והרשות הפלסטינית שמעולם לא היו פחות רלוונטיים"		20.11
"נתניהו נהג באומץ לב למרות המחיר הפוליטי. ההחלטה על הפסקת האש התקבלה למרות הלך הרוח וההתלהמות ברחוב. יוקרתו של נתניהו אמנם נפגעה אך למצביעיו אין לאן ללכת"	"בדרום מאוכזבים מהפסקת האש: 'ציפינו ליותר, הרקטות עוד ישובו'. תושבי שדרות מתחו עם כניסת הרגיעה ביקורת על הממשלה. ראש מועצת אשכול: "ארבעה חודשים נהנה מהכלניות, אחר כך יירו לעברנו"		21.11
"ברק מתגאה בשיחות סגורות 'להסכם אין משמעות לעתיד יחסי ישראל-ארגוני הטרור. הנייר הזה נועד לאפשר למובסים לתת לעמם משהו להיאחז בו', אמר שר הביטחון, 'אנשים שם לא הבינו מה פשר הפיצוצים בשדות הפול של אחמד'"			21.11
		"הפסקת האש בדרום: באר שבע חצויה בין תסכול לייאוש"	22.11
		"תמונת הפסקת האש: האוטובוס השרוף. חוץ מלהציע לצרף את החמאס לאו"ם, נתניהו עשה כל שגיאה אפשרית. בחודשים הבאים הוא יהפוך לגלעד שליט פוליטי, שבוי בידי ארגוני הטרור"	22.11

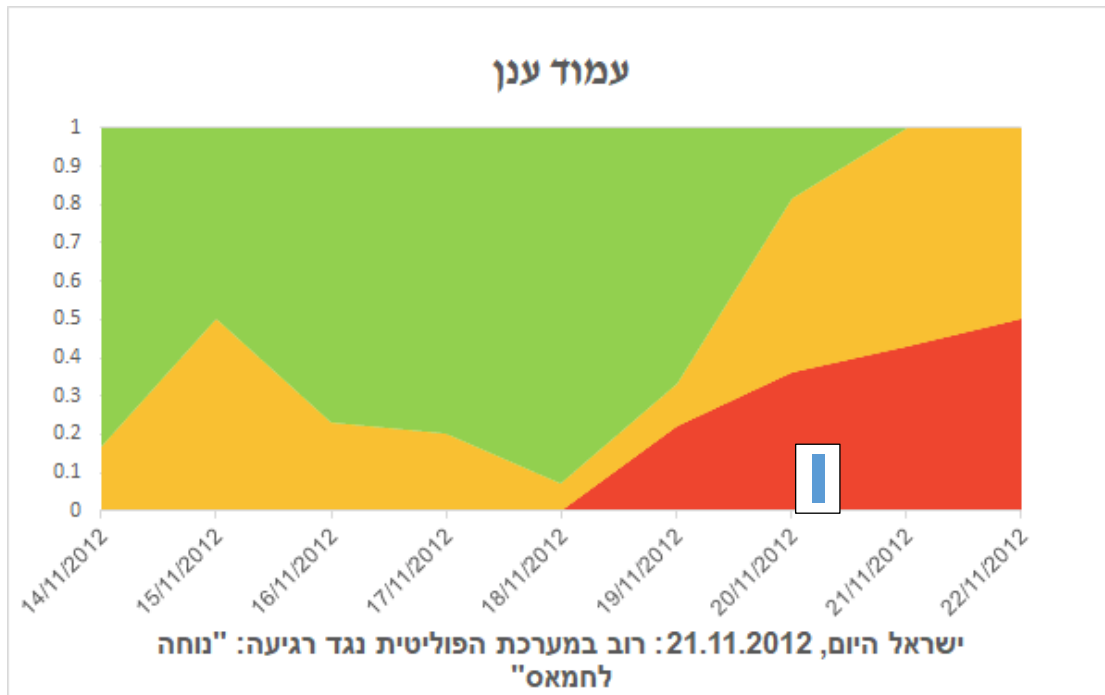
מהניתוח של הסיקור בהארץ עולה בבירור שביקורת מהותית נמתחה כמעט במשך כל המבצע, ואין כמעט סיקור אוהד - זאת בניגוד לידיעות אחרונות ולמעריב שבהם הושמעה ביקורת רק ב־21 בנובמבר במקביל לביקורת של בנט על התנהלות המבצע.

ידיעות אחרונות

תאריך	ביקורת מהותית, "כלב נושך"	ביקורת מאשרת, "כלב נובח"	סיקור חיובי/ מתגייס "כלב פודל"
21.11		"בעל הבית שנפגע: 'אסור לוותר, מוכנים לסבול'"	
21.11	"בנט נגד נתניהו: 'אובדן רוח לחימה בעזה'. ראש מפלגת הבית היהודי התארח באולפן ynet ואמר שצריך להיכנס לרצועה וליצור חיץ בינה לבין מצרים. 'מדינה שלא מגנה על תושביה מתבזה בעולם. כל העם אומר לנתניהו - תן פקודה'."	"בדרום חוששים מהפסקת האש: 'פספוס ענק'"	
21.11	"הישג לחמאס: מרחיבים את פתיחת המעברים לעזה. ממש בשעה שבקהיר הכריזו המצרים וקלינטון על הסכם הפסקת אש בין ישראל לחמאס, מסר בכיר פלסטיני לסוכנות AP את פרטי ההסכם: אחרי 24 שעות של שקט ייפתחו המעברים לעזה, למעבר חופשי יותר של סחורות ואנשים. עוד סוכם: החיסולים יופסקו"		
22.11	"שדרות הפחד: 'ביבי מכר את הדרום'. בדרום הביעו אכזבה קשה מהפסקת האש עם חמאס אחרי 8 ימי לחימה"	"המילואימניקים חוזרים הביתה: 'תחושת החמצה'"	
22.11	"ביקורת בארגוני השמאל: 'חיזקנו את חמאס'. בשמאל בירכו על ההקלה הצפויה בסגר על עזה במסגרת הסכמי הפסקת האש, אבל הזהירו כי ישראל פגעה במעמדו של אבו מאזן ובמקביל חיזקה את מעמדו של חמאס. 'לא היה צורך במלחמה ובהרוגים בשביל לפתוח את המעברים'"	"ישראל נצרה אש: הירי מעזה המשך, אין לימודים. בתום שמונה ימים, שבמהלכם הומטרו 1,500 רקטות שהרגו חמישה ישראלים, בא אל קצו מבצע 'עמוד ענן'. ישראל נצרה אש בשעה 21:00, אך ירי הרקטות נמשך עד חצות. היום לא יתקיימו לימודים בישובים עד 40 ק"מ"	

	מהרצועה. גורמי צבא וגורמים מדיניים תמימי דעים: הסבב הבא הוא רק עניין של זמן"		
	"גנץ: 'נחקור תלונות חיילי המילואים על היעדר מיגון'"		25.11

סיכום הממצאים מכל אמצעי התקשורת שנותחו:

גם הניתוח של הסיקור של מבצע "עמוד ענן" מלמד על כך שהביקורת המהותית הופיעה עם הביקורת הפוליטית. יש לציין שהביקורת נמתחה גם מהימין, כלומר בישראל היום ולא רק בידיעות אחרונות בהארץ.

מבצע "צוק איתן"

להלן מבחר כותרות המצביעות על ויכוחים בדרג המדיני ובצה"ל לפי המועדים של פרסומן. הביקורת הופיעה בידיעות אחרונות ובמעריב החל מ-14 ביולי בעקבות האישור שנתן הקבינט המדיני ביטחוני להפסקת האש שגיבשה מצרים, ואילו בישראל היום מצוטטים דברי ביקורת של נתניהו על הממשלה ודברי תמיכה בפעולה צבאית.

ידיעות אחרונות

14 ביולי 2014 - "תסכול ממוקד, צמרת צה"ל מחכה להוראות של הדרג המדיני, ומתחילים לצבור תסכול כתוצאה מהמתנה".

15 ביולי 2014 - "ביקורת בקואליציה על הפסקת האש: 'סטירת לחי לדרום, נתניהו מתקפל'".

15 ביולי 2014 - "מפקדי החטיבות והגדודים רוצים הכרעה. 'תנו לנו לנצח או תשחררו את החיילים'".

28 ביולי 2014 - "ביקורת בקואליציה על הפסקת האש: 'חמאס עוד לא נשבר, אסור להקשיב לאובמה'. הלחץ הבינלאומי שהוביל כנראה את ראש הממשלה להיענות לבקשה לנצור את האש התקבל באכזבה בקואליציה. יו"ר ועדת החוץ והביטחון אלקין: 'חמאס עדיין לא מורתע'. השר שמיר: 'כל הזמן אנחנו נגררים, היינו צריכים לעשות צעדים הרבה יותר נועזים'".

ישראל היום

1 באוגוסט 2014 - "נתניהו נזף בשרים: 'אל תפגעו באחדות המיוחדת שקיימת בינינו, עליכם לתת דוגמה אישית לציבור כולו'".

3 באוגוסט 2014 - "קונספציית הפסקת האש לא עובדת. ראשי היישובים בדרום וגורמים במערכת הפוליטית הביעו דאגה מהחלטת הקבינט להתחיל בשלבי הסיום של המבצע. 'חייבים לתת לצה"ל לסיים את העבודה'".

מעריב

14 ביולי 2014 - "ח"כ רגב: 'קוראת לרה"מ לא להסכים להפסקת אש, חלון הזדמנויות שלא יחזור'".

14 ביולי 2014 - "השר אורי אריאל: 'הפסקת אש היא אות קלון לישראל'".

20 ביולי 2014 - "פייגלין: 'להפסיק את הרחמנות הפסולה על אויבינו'".

27 ביולי 2014 - "גורם צבאי: 'היה צריך לפעול קודם, שהמנהרות היו בתחילת דרכן'".

ניתוח הסיקור בלוח שלהלן מלמד על התפתחות הביקורת במהלך הזמן ועל תוכנה.

תאריך	ביקורת מהותית, "כלב נושך"	ביקורת מאשרת, "כלב נובח"	סיקור חיובי/ מתגייס, "כלב פודל"
14.07	"השר אורי אריאל: 'הפסקת אש היא אות קלון לישראל'"		
16.07			"פרושאור למזכ"ל האו"ם: 'חמאס דחה נורמליזציה, על העולם לתמוך בישראל'"
16.07			"שרה נתניהו לערוץ 2: 'אנחנו עם שוחר שלום ושקט, איש לא שמח לראות הרוגים'"
17.07.14			"האיפוק הישראלי נובע מפיכחון"
17.07			"מצרים: האחריות על ההסלמה בעזה היא על חמאס"

"הרמטכ"ל: 'תהיה מתקפה משולבת עם הפעלת כל העוצמה"			17.07
"דובר צה"ל: 'אנחנו נכנסים לחלק השני של המבצע; כוחות יבשה משתלטים על יעדים"			17.07
"צה"ל חיסל מחבלים שהיו בדרכם לשיגור רקטות"			18.07
		"הכישלון המדיני, הצבאי והמודיעיני במבצע למיגור חמאס מחייב חפירה לעומק של ועדת חקירה"	18.07.14
"זו העת לנחישות עד לנטרול יכולת הלחימה מכל ארגוני הטרור ברצועה"			18.07
"ח"כ שטבון: 'להכות בחמאס ולהשיב את הביטחון לאזרחי ישראל"			20.07
	"פייגלין: 'להפסיק את הרחמנות הפסולה על אויבינו"		20.07
"מעל ל-10,000 איש בהלווית החייל הבודד שון כרמלי בחיפה"			21.07
"שרה נתניהו ביקרה את משפחות הנופלים שון כרמלי ומקס שטיינברג"	"האר"ם החליט לחקור את ישראל בעניין המבצע; ליברמן: 'נמשיך להילחם בטרור"		23.07
"דנון על החלטת האו"ם לחקור את ישראל: 'אר"ם שמום, אין מלחמה מוצדקת מזאת"			23.07
"צוק איתן: מעל 200 מטרות הותקפו היום ברחבי הרצועה"			23.07
"דובר צה"ל: מאז שעות הלילה הותקפו כ-90 מטרות טרור"			24.07
		"גורם צבאי: 'היה צריך לפעול קודם, שהמנהרות היו בתחילת דרכן"	27.07.14
	"לחלשים לא תהיה תקומה"		27.07.14
"שר הביטחון: 'לא נירתע מלהמשיך בלחימה"			28.07
"גנץ: 'השארנו את העורף והמשפחות מאחור, מסתכלים רק על המשימה"			28.07

	"חמאס פרסם סרטון המתעד את חדירת המחבלים בנחל עוז אתמול"		29.07
"הסנאט האמריקני אישר 225 מיליון דולר נוספים לכיפת ברזל"			01.08
		"ארה"ב: הפצצת בית הספר של אונר"א מבישה, קוראים לחקירה"	03.08
		"צוק איתן - מבצע חסר תוחלת"	05.08.14
"ליברמן בתגובה לדברי באן קי מון: 'שהאר"ם ידאג שלא ישוגרו טילים ממוסדותיו"			06.08
"נתניהו: מצבם של תושבי האזור בטוח יותר משהיה לפני המבצע"			06.08
"הבית הלבן: מודאגים מההתפתחויות ברצועת עזה"			08.08
"מזכ"ל האו"ם גינה את הירי לעבר ישראל"			08.08
"פרושאור: על מועצת הביטחון לגנות את חמאס על חידוש הירי לעבר ישראל"			08.08
"אובמה וקמרון: מגנים את חידוש ירי הרקטות מרצועת עזה"			09.08
		"עוקף עזה: התבוסתנות של ראשי המדינה תעלה לנו בסוף ביוקר"	10.08.14
"לפיד: חמאס צריך לדעת שאם תתחדש הלחימה, נכה בהם הרבה יותר חזק"			12.08
"יעלון: הנזק לחמאס גדול יותר מאשר ב'עמוד ענן' ו'עופרת יצוקה"			12.08
"הרמטכ"ל: אנחנו נמשיך להגן ולפעול, נהיה נכונים לכל מאמץ ודרך בכל שיטה, בכל זמן"			13.08
	"החלה עצרת ההזדהות עם תושבי הדרום בכיכר רבין. המשטרה חסמה רחובות מרכזיים לתנועה"		14.08
		"מוגבל שווה הישג מוגבל: ההרתעה הישראלית ניזוקה"	15.08.14

	"די לאשלויות: אין גרעין פלסטיני מתון"		17.08.14
"רה"מ לחיילת שסיכלה החדירה לזיקים: 'עם ישראל מודה לכם"	"השר יעקב פרי: 'אסור להיגרר למלחמת התשה. צריך להקציב מסגרת זמן"		18.08
		"זהבה גלאון בתגובה לדברי נתניהו: 'היו לו 5 שנים להציג ולקדם אופק מדיני חדש לישראל"	20.08
	"חמאס: 'מדיניות החיסולים של ישראל כשלה בניסיונה להחליש את ההתנגדות"	"נתניהו הולך על בנט כי נכשל עם חמאס"	21.08.14

הביקורת במבצע "צוק איתן" החלה בשבוע השני של הלחימה, וגברה במהלך הלחימה. יש לציין שדברי הביקורת של הפוליטיקאים היו מנוגדים: אנשי הימין ביקשו להחריף את הלחימה, ואילו אנשי השמאל ביקשו להגיע להסדר מדיני, ואף לפעול להפחתת מספר האבדות של הצד השני ולא רק של ישראל. העיתונות ישרה קו לפי האג'נדה הפוליטית המוכרת של כל אחד מן העיתונים.

סיכום הממצאים מכל אמצעי התקשורת שנותחו:

הניתוח המקובץ של כל אמצעי התקשורת מלמד על כך שגם במבצע "צוק איתן" גברה הביקורת המהותית שנוספה לביקורת מימין ומשמאל וכן לזו של אנשי הצבא. הביקורת נמשכה במהלך המבצע והתחזקה.

דיון ומסקנות

בנוגע לשאלת המחקר הראשונה - במחקר הזה נמצא שהסיקור נעשה במתכונת שתיאר הלין (Hallin, 1982) ביחס לסיקור של מלחמת וייטנאם בתקשורת האמריקנית. מתכונת הסיקור הזאת קיימת בישראל במבצעים שנערכו מאז מלחמת לבנון הראשונה - התכנסות סביב הדגל ("כלב פודל") וביקורת על מהלכים טקטיים בעקבות סכסוך או חילוקי דעות בין פוליטיקאים מלב הקונצנזוס או בין הצבא לממשלה.

הניתוח מלמד שנקודת הזמן שבה נמתחת ביקורת על-ידי התקשורת קשורה לקולות ביקורתיים בממשלה ובקרבת אנשי צבא. הביקורת הזאת עדיין אינה "הכלב הנובח" שניתן היה לצפות לו מן התקשורת, אלא מדובר בקולות שאותם היא מצטטת. זאת חוץ מישראל היום, הפועל בדפוס של "כלב הפודל" כמעט במהלך כל המבצעים, וחוץ מעיתון הארץ, המביע ביקורת כמעט ללא קשר להתבטאויות בממשלה ובצבא, אלא על-פי העמדות והניתוח של כתביו הבכירים.

בנוגע לשאלת המחקר השנייה - מסגור הסיקור בכל המבצעים הוא בעיקר מגויס - לפחות עד שנשמעים קולות ביקורתיים בתוך הממשלה ובין הממשלה ובצבא. חלק משלבי המלחמה נסקרים במסגור ניטרלי, ובחלקם נמתחת ביקורת, אך זו ביקורת על מהלכים טקטיים, כלומר, על אופן הביצוע, ולא ביקורת על האסטרטגיה או על המדיניות. הממצאים דומים לאלה שמצאו נייגר, זנדברג ומאירס (2010) במחקרם על הסיקור של מלחמת לבנון השנייה.

הם מכנים את הביקורת הזאת רטוריקה של ביקורת ופרי (2007) מכנה אותה ביקורת מאשרת, כלומר, לדעתם, זו אינה ביקורת מהותית.

בנוגע לשאלת המחקר השלישית - הסיקור, למעט זה של הארץ, אינו נוקט מדיניות עצמאית של ביקורת מהותית על פעולות השלטון. התקשורת מרשה לעצמה לבקר את מדיניות הממשלה ואת ההחלטות המהותיות שהיא מקבלת רק לאחר שפוליטיקאים מלב הקונצנזוס הלאומי משמיעים ביקורת כזאת.

לסיכום, ממצאי המחקר מלמדים שבשלושת המבצעים שנסקרו העיתונות המודפסת והמקוונת בישראל נוהגת עדיין על-פי הדגם שהציע הלין על בסיס הסיקור של מלחמת וייטנאם בארצות ברית, היינו, התקשורת משהה את הביקורת ומתגייסת לטובת הממשלה והצבא עד הנקודה שבה מתחילה להימתח ביקורת על-ידי חברים בממשלה או על-ידי פוליטיקאים בכירים מלב הקונצנזוס. לביקורת "מבפנים" מצטרפת הביקורת של רוב אמצעי התקשורת. העיתון **ישראל היום** בולט כחריג הממשיך לתמוך בפעילות הממשלה והצבא, גם לאחר שמתחילה להישמע הביקורת "מבפנים".

לעומת **ישראל היום**, הארץ, כאמור, מפגין גישה עצמאית, המאפשרת ביטוי של עמדות שונות בנוגע לאותו מבצע. בסיקור של הארץ מתואר הסבל של הצד השני יותר מאשר בעיתונים האחרים, ולא רק על-ידי הכתבים "המסומנים" עמירה הס וגדעון לוי.

כמו כן מובאת ביקורת מימין, למשל, זו של שר הביטחון לשעבר משה ארנס, המייצג עמדות של הימין המיליטנטי בנוגע לפתרון הרצוי לבעיית עזה. בדבבד מאמרי המערכת ופרשנים רבים מבקרים את המדיניות וכן את מהלכי המבצעים. נראה שהארץ מאמץ את הדגם של סטפן וורד (Ward, 2017), המציע לקבל את הביקורת כצעד של פטריוטיות לא פחות מהדגם המוכר של התכנסות סביב הדגל.

נראה שלמרות ההסכמה הכללית שהתקשורת לא שינתה את התנהלותה במבצעים צבאיים, חל שינוי מאז מלחמת לבנון השנייה - כל העיתונים, כולל אתר וואלה, מותחים ביקורת מהותית לצד ביקורת מאשרת במשך כל המבצעים.

נראה שנושא עזה נשאר פצע פתוח בכל צד של המפה הפוליטית וגם בתקשורת כאשר היא מזדהה עם עמדות ומדיניות של אחד הצדדים הפוליטיים ומחזקת או מבקרת את מדיניות הממשלה ואת התנהלות הצבא בהתאם לעמדתה. עם זאת, עוצמת הביקורת תואמת את עוצמת הביקורת המושמעת במסד הפוליטי ובצה"ל.

מקורות

- דור, ד. (2001). עיתונות תחת השפעה. תל-אביב: בבל.
- דור, ד. (2003). מאחורי חומת מגן. תל-אביב: בבל.
- וימן, ג. (2006). הביקורת הציבורית על התקשורת במלחמת לבנון השנייה. מכון חיים הרצוג, אוניברסיטת תל-אביב.
- וינוגרד, א. (2006). הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון – דין וחשבון סופי טיארג'אן-אור, וולדמן ע. (2012). ניצחון יש רק בכדורגל – על מורכבות תפיסת תוצאות הלחימה וה"הישג". הוצאת המרכז למדעי ההתנהגות, ענף מחקר, מרכז הסיקור הצה"לי.

- לוי, י. (2010). מי שולט על הצבא: בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאות מאגנס: ירושלים
- כהן- אלמגור, ר. (2007). המלכוד הדמוקרטי. ספרית מעריב: ירושלים
- כספי ד. (1997). תקשורת ופוליטיקה. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה תל-אביב.
- כספי, ד. (2007). Demediocracy: על דמוקרטיה מתוקשרת ונגעיה. קשר, 35 (6-14) נוסק, ה. ולימור, י. (2005). צבא ותקשורת במאה ה-21: לקראת דגם חדש של יחסים. בתוך: א. לבל (עורך), ביטחון ותקשורת: דינמיקה של יחסים (עמ" 69-100). שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון.
- עירן י. מ. (עורכת). (2013). היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתווך האזרחי.
- הוצאת צה"ל, ממד"ה.
- ניר ש. (2004). העימות המוגבל, אסופת מאמרים. הוצאת אמ"ץ - חטיבת תוה"ד.
- סופר, א. (2011). תקשורת המונים בישראל. האוניברסיטה הפתוחה: רעננה.
- פרי י. (2001). שנוי השיח הביטחוני בתקשורת והתמורות בתפיסת האזרחות. תרבות דמוקרטית, 4/5, 233-265.
- פרי, י. (2007). שינויים קוסמטיים או שינויים מהותיים? יחסי תקשורת וביטחון בראשית המאה העשרים ואחת. מסגרות מדיה, 1, 153-167
- פרי. י. (2017). מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל. המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל-אביב: תל-אביב
- פרנקל, ח. (2016). תקשורת קהת שינויים; קביעת סדר היום הצבאי-ביטחוני בישראל בעתות שיגרה. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בראילן.
- Bennet, W.L. (1990). Toward a theory of press-state relations in the United States. *Journal of Communication* 40(2): 103-125.
- Carruthers, S. L. (2011). *The media at war*: Palgrave Macmillan.
- Canal, M.J. and Sanders, K. (2013) Crisis communication and terrorist attacks: Framing a response to the 2004 Madrid bombing and 2005 London bombings. (pp. 449-466) In: Coombs, W.T. and Holladay, S.J.(eds) *The Handbook of Crisis Communication*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Entman, R.M. (2003). Cascading activation: Contesting the white house's frame after 9/11. *Political Communication* 20: 415-432.
- Ginosar, A. (2015). Understanding patriotic journalism: Culture, ideology and professional behavior. *Journal of Media Ethics*, 30(4), 289-301.
- Ginosar, A., & Cohen, I. (2019). Patriotic journalism: An appeal to emotion and cognition. *Media, War & Conflict*, 12(1), 3-18.
- Glasgow University Media Group. (1985). *War and Peace News*. Milton Keynes: Open University Press.
- Goddard P, Robinson P and Parry K (2008) Patriotism meets plurality: Reporting the 2003 Iraq war in the British press. *Media, War & Conflict* 1(1): 9-30.
- Hallin, D. C. (1986). *The uncensored war: The media and Vietnam*. Univ. of California Press.
- Magen, C., & Lapid, E. (2018). Israel's military public diplomacy evolution: Historical and conceptual dimensions", *Public Relations Review*, 44(2), pp. 287-298.
- Mann, R. (2015) Not just intermediaries: The Mediatization of Security Affairs in Israel since 1973 (pp.81-120) In Lebel, U. and Lewin, E.(eds)*The 1973 Yom Kippur War and the reshaping of Israeli civil-military relations*. Lanham, Maryland
- Moskos, C. (2001). Towards a Postmodern Army?, *Democratic Culture*, Vol. 4-5, 213-232.

- Neiger, M., Zandberg, E. & Meyers, O. (2010), "Communicating Critique: Toward a Conceptualization of Journalistic Criticism", *Communication, Culture & Critique* 3, pp. 377–395
- Nossek, H. (2009) "On the future of journalism as a professional practice and the case of journalism in Israel." *Journalism*, 10(3): 358–361
- Nossek, H. (2008). "News Media-Media Events: Terrorist acts as Media Events." *Communications, The European Journal of Communication Research*, 33(3), 313-330.
- Nossek, H., Adoni, H., & Nimrod, G. (2015). "Is Print Really Dying? The State of Print Media Use in Europe", *International Journal of Communication*, 9, 21.
- Nossek, H., & Adoni, H. (2017). "Coexistence of 'Old' and 'New' News Media in a Transitional Media System: News Repertoires in Israel." *Participations*, 14(2), 399-415.
- Nossek H (2004) "Our news and their news: On the role of national identity in the definition of foreign news." *Journalism* 5(3): 343–368.
- Thrall, T. (2000). *War in the Media Age*, Cresskill, NJ.
- Ward, S. J .A. (2017) "Patriotism and Journalism." (pp. 347–368). In: Sardoc, M. (ed) *Handbook of Patriotism*. Springer, Cham.
- Wolfgram, M. (2008) "Democracy and propaganda – Nato's war in Kosovo." *European Journal of Communication* 23(2) 153–172.